

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲ РҶДАКӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 891.550(091)(83.3)

СИРОҶЗОДА ҶАМОЛИДДИН ҚИЁМ

**ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ
АЙНИШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01 –
Адабиёти тоҷик)

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ ба анҷом расидааст.

- Роҳбари илмӣ:** **Муҳаммадиев Шамсиддин Муродович** – номзади илмҳои филологӣ, муовини директор оид ба илм ва таълими Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ;
- Муқарризони расмӣ:** **Солеҳов Шамсиддин Аслиддинович** – доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ;
Муҳаммадизода Қарор Муҳаммадӣ – номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
- Муассисаи тақриздиханда:** Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода”

Ҳимояи диссертатсия 11 марти соли 2025, соати 13³⁰ дар маҷлиси Шурои диссертатсионии 6D.KOA-067 назди Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия тавассути сомонаи www.izar.tj ва дар китобхонаи марказии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “__” _____соли 2025 фириастода шуд.

**Котиби шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ**

Мухамедходжаева Р.А.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқ. Садриддин Саидмуродзода Айнӣ дар таърихи халқи тоҷик дар шумори бузургтарин суҳанвароне шинохта шудааст, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва адабию фарҳангии халқи худ табаддулоте ба амал овардааст. Зухури ўро донишмандон на фақат барои тоҷикон, балки барои адабиёти ҷаҳонӣ “падидаи ҷомеаи ҷамъиятию таърихӣ ва фарҳангӣ”¹ ба шумор овардаанд.

Айнӣ аз зумраи шахсиятҳое буд, ки ҳамчун фарзанди бузурги замони худ эҳтиёҷоти маънавии ҷомеааро амиқ дарк карда, бо фаъолияти адабиву ҷамъиятӣ ва навоариҳои худ саҳифаи тозаеро дар таърихи адабу фарҳанги тоҷик вазъ намуд. Ба қавли М. Шакурӣ (М. Шукуров) Айнӣ “ба адабиёти халқи худ дигаргунии кулӣ дохил намуд, чунин тағйироте даровард, ки ба беҳу бунёди адабиёт дахл дошт, принсипҳои асосии тасвири инсон ва зиндагиро дигар кард. Вай асосгузори адабиёти”² навини тоҷикӣ эътироф гардид.

Устод Айнӣ ба василаи ҳунари хос ва беназири нависандагӣ, шеваи тозаи нигориш, равиши бесобиқаи мазмунбандиву маънисозӣ ва тасвирпардозии вуқӯғароёна соҳиби чунин ҷойгоҳи баланд гардида, мақоми ҳунариаш ба ҷое расид, ки дар адабиёт тарзи хоси суҳангустарии айниёна ё ба қавли дигар “мактаби Айнӣ” ба вучуд омад ва чехраи соҳибашро ҷовидона кард.

Ҳамин ҳодисаи муҳимми адабӣ боис гардид, ки дар таърихи адабиёти тоҷик соҳаи мустақили айнишиносӣ ба вучуд ояд ва мустақиман ба таҳқиқ ва арзёбии замон, рӯзгор ва хусусиятҳои мундариҷавию сохторӣ ва бадеии осори нависанда пардозад. Айнишиносӣ, ба қавли И. С. Брагинский “истилоҳи хосест, ки вазъи воқеии омӯзиши ҳаматарафаи ҳаёт ва осори Садриддин Айнӣро тақрибан аз соли 1935 ба ин тараф дақиқ ифода мекунад”³. Ҷуғрофиёи ин соҳаи адабиётшиносӣ васеъ буда, шуравии собиқ ва кишварҳои Аврупову Осиёро низ дар бар мегирад, ки дар тӯли солҳо натиҷаҳои муҳимме ба бор овардааст.

¹ Брагинский, И. С. Итоги и перспективы айнианы / И. С. Брагинский // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 284-293. -С.284

² Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С. 5.

³ Брагинский, И. С. Итоги и перспективы айнианы / И. С. Брагинский // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 284-293. -С.284

Агар мақолаи Абулқосим Лохутӣ “Садриддин Айнӣ” ва нахустин таълифотҳои баҳсбарангез, аз ҷумла мақолаҳои Нарзуллоҳи Бектош, Баҳриддин Азизӣ ва Ҷалол Икромӣро доир ба фаъолияти эҷодии Айнӣ ба эътибор гирем, айнишиносӣ дар Тоҷикистон аз солҳои бистуми садаи гузашта шуруъ шуда, то ба имрӯз идома дорад. Аз солҳои сиёми садаи бист, бахусус ҳангоми таҷлили 30-солагии фаъолияти эҷодии Айнӣ марҳалаи нав ва босамари шинохт ва арзёбии ҳаёт ва осори ӯ шуруъ мегардад, ки моҳиятан зинаи нави такомули айнишиносӣ мебошад.

Яке аз омилҳои асосии ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ дар Тоҷикистон, пеш аз ҳама, тавачҷуҳи зеҳнии мардум ва аҳли илм ба мавқеи иҷтимоиву ҳунарии Айнӣ дар ҷомеа ва консепсияи ҳоси иҷтимоиву адабии нависанда дар фарогирии воқеиятҳои иҷтимоии замон дар осори бадеӣ мебошад. Дар ин равиш дастовардҳои донишмандони тоҷик айнишиносии тоҷикро ғанӣ сохта, ба сатҳи баландтаре бардошт. Ҷамчунин дар роҳи таъбу нашр ва арзёбии паҳлуҳои гуногуни рӯзгор ва осори Айнӣ корҳои қобили мулоҳизае анҷом гирифт, ки аз бисёр ҷиҳат арзишманд буда, мутаассифона, то ба имрӯз дар алоқамандӣ бо марҳалаҳои инкишофи ин соҳа омӯхта ва баррасӣ нашудааст.

Солҳои ҳафтодуму ҳаштодум, навадуми садаи бист ва замони истиқлолро метавон марҳалаи нав ва пурмаҳсули айнишиносӣ унвон кард. Дар ин давраи инкишофи айнишиносӣ, бахусус ҷустуҷӯҳои илмии М. Шакурӣ, И. Брагинский, А. Сайфуллоев, Ю. Бобоев, А. Маниёзов, Х. Мирзозода, Х. Шарифов, С. Амиркулов, А. Кӯчаров, Х. Асозода, А. Набавӣ, А. Маҳмадаминов ва дигарон қобили мулоҳиза буда, вежагиҳо ва афзалиятҳои зинаҳои инкишофи айнишиносии тоҷикро мушаххас месозанд. Тамоюлҳои навназарӣ дар шинохти рӯзгор ва сарнавишти ҳунарии Айнӣ ва кашфи дақиқи ҷеҳраи инсонӣ ва ҳунарии ӯ аз дастовардҳои тозаи минбаъдаи муҳаққиқони рӯзгор ва осори нависанда мебошад. Ба ин далел, айнишиносӣ дар Тоҷикистон марҳилаҳо, равишҳо ва хусусиятҳои хос дошта, таърихи он ҳанӯз ба таври марҳалавӣ омӯхта нашудааст. Беш аз ин, айнишиносии тоҷик дар тӯли замон хусусияти ҳоси ташаккул ва таҳаввулро тай карда, маводи дар ин замина мавҷудбуда ба омӯзиш ва арзёбии ҷомеа ниёз дорад, ки далели мубрамии мавзуи таҳқиқи рисолавӣ мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Мавзуи мазкур ҳанӯз ба таври алоҳида таҳқиқ ва арзёбӣ нашуда бошад ҳам, дар баъзе таҳқиқотҳо, ки доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Айнӣ анҷом гирифтаанд, доир ба ҳадаф ва равишҳои ҷустуҷӯҳои муҳаққиқон ва саҳми ин ё он донишманд дар шинохт ва баррасии баъзе

масоили рӯзгор ва осори нависанда иҷмолан ишора шудааст. Дар ин гуна таҳқиқотҳо вобаста ба мавзуи пажӯҳиш донишмандони соҳа дар бораи баъзе мақолаҳо ё гузоришҳое, ки дар бораи Айнӣ ва осори ӯ навишта шудаанд, инҳори назар карда, паҳлуҳои мусбат ва манфии онро ба муҳокима кашидаанд, ки ҳамчун таҷрибаи омӯзиши ҳаёт ва осори нависанда аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ин таърих бо мақолаҳои Абулқосим Лоҳутӣ “Садриддин Айнӣ” (1926), Қорӣ Очилӣ “Муваффақияти бузурге дар майдони адабиёт” (1927) ва Саид Нафисӣ “Намунаи адабиёти тоҷик” (1927) доир ба “Намунаи адабиёти тоҷик” шуруъ шуда, бо баҳсу мунозираҳои тезу тунд ва гоҳо ғайривоқеии Б. Азизӣ, Ҷ. Иқромӣ, Н. Бектош, Ғ. Ализода ва баъзе муаллифони дигар дар солҳои бистуми садаи гузашта идома ёфтааст, ки дар мавридаш ба нақди онҳо хоҳем пардохт.

Аз солҳои сивум ба баъд доир ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Айнӣ баъзе таҳқиқотҳое ба майдон омаданд, ки дар шинохт ва арзёбии рӯзгор ва осори Айнӣ ҳарфи бодалел ва ҳақшиносона буда, марҳалаи нави айнишиносиро оғоз ниҳоданд. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои К. Д. Обдинуф “Садриддин Айнӣ” (1936), Р. Ҳошим “Пире, ки чавон шудааст” (1937), И. Брагинский “Садриддин Айнӣ “Материалы к биографии и творческой характеристике” (1948), Ю. Бобоев “Жанри таърихӣ ва романи “Ғуломон” (1948), Р. Ҳодизода “Таҳқиқоти илмии Садриддин Айнӣ оид ба таърихи адабиёти тоҷик” (1950), З. Ш. Раджабов “Садриддин Айнӣ-историк таҷикского народа” (1951), С. Табаров “Нависанда ва олим” (1951), М. Турсунзода “Садриддин Айнӣ” (1953), А. Маниёзов “Публицистика ва назми устод С. Айнӣ” (1918-1941), А. Сайфуллоев “Образи қаҳрамони мусбати мубориз дар романҳои устод Садриддин Айнӣ” (1960), “Мактаби Айнӣ” (1978), М. Шкуров “Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод С. Айнӣ” (1966), “Садриддин Айнӣ” (1978), Ҷ. Бақозода “Устод Айнӣ ва ташаккули афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум” (1978), Х. Асозода “Садриддин Айнӣ дар миён ҳаст ва хоҳад буд” (2013), А. Набавӣ “Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айнӣ” (2008), А. Маҳмадаминов “Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ” (1998), “Айнишиносӣ ва замони ҳозира” (2005), А. Кӯчаров “Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик” (1994) ва таълифоти зиёди дигар ёд кард, ки дар онҳо арзёбиҳои мухтасар ё ишораҳои оид ба андешаи ин ё он муҳаққиқ оид ба рӯзгор ва осори Айнӣ дида мешавад.

Мурур ба таърихи омӯзиши мавзӯ нишон медиҳад, ки фаъолияти айнаишиносон ва осори илмӣ дар ин замина таълифшуда ҳанӯз ба қадри кофӣ таҳқиқ ва арзёбӣ нашудааст. Он чи ки то имрӯз анҷом гирифта маҳдуд буда, баъзеи он фақат ҳамчун таҷрибаи таҳқиқ метавонад мавриди назар бошад. Бинобар ин, муқоиса нишон дод, ки таълифоти то ин замон дар ин боб анҷомгирифта тарзу тариқ ва равишҳои усулии айнаишиносии тоҷикро фаро намегирад. Ин ҳолат зарурати таҳқиқ ва арзёбии ҷомеъ ва ҳаматарафаи айнаишиносии тоҷик ва ҷустуҷӯҳои муҳимми муҳаққиқони соҳаро аз солҳои бистӣ садаи гузашта то имрӯз ба миён мегузорад, ки дар шинохти моҳияти масъала муҳим ба назар мерасад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои таҳқиқи илмӣ пайванди қавӣ дорад. Натиҷаҳои таҳқиқ ва арзёбии илмӣ метавонад дар таҳия ва такмили барномаҳои таълимиву омӯзишӣ ёрӣ расонад. Мавзуи диссертатсияи мазкур дар доираи яке аз самтҳои корҳои илмиву таҳқиқии кафедраи...??? Донишгоҳи...??? Тоҷикистон мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи рисола таҳқиқ ва арзёбии марҳалаҳо ва равишҳои ташаккул ва таҳаввули айнаишиносӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо назардошти моҳият ва вусъати доираи омӯзиши мавзӯ, ки дар адабиётшиносии тоҷик бори нахуст мавриди таҳқиқ қарор мегирад, муаллиф вазифаҳои мушаххаси зайлро дар рисола ҳаллу фасл намуд:

- муайян намудани вазъи омӯзиш ва арзёбии рӯзгор ва осори Айнӣ дар Тоҷикистон;
- шинохти марҳалаҳои таҳқиқи осори Айнӣ ва хусусиятҳои он;
- раванди инкишофи айнаишиносӣ дар солҳои бист ва баъди он;
- шинохт ва баррасии пажӯҳишҳо дар заминаи омӯзиши сохтори мундариҷавӣ ва ғоявию бадеии осори Айнӣ;
- мушаххас намудани дидгоҳҳои муҳаққиқон оид ба фаъолияти илмӣ Айнӣ;
- назари донишмандон дар бораи афкори адабӣ ва танқидии нависанда;

- арзёбии дидгоҳҳои муҳаққон оид ба осори забоншиносӣ ва таърихии Айнӣ;

- мушаххас намудани паҳлуҳои мусбат ва манфии айнишиносӣ дар марҳалаҳои гуногун;

- муайян намудани нақши айнишиносон дар таъйиди ҷойгоҳи ҳунарии Айнӣ.

Объекти таҳқиқ. Объекти асосии таҳқиқи диссертатсия таҳқиқ ва арзёбии афкори муҳаққон доир ба рӯзгор ва осори Айнӣ мебошад.

Предмети таҳқиқ. Предмети таҳқиқи диссертатсия ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ дар Тоҷикистон аст.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Асосҳои назарии диссертатсия ба дастовардҳои илмии адабиётшиносони ватанию хориҷӣ, ба монанди М. М. Бахтин, Ю. Л. Лотман, Д. С. Лихачёв, В. Жирмунский, Н. И. Конрад, И. С. Брагинский, И. Г. Неупокоева, М. Шакурӣ, Х. Шарифов, А. Сатторзода ва дигарон бунёд ёфтааст.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар асоси методи муқоисавию таърихӣ ва таҳлили таърихӣю типологӣ таълиф шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Сарчашмаи асосии диссертатсия осори таҳқиқии адабиётшиносони тоҷик мебошад, ки дар ҷосилаҳои гуногуни замони таълиф ва нашр шудаанд. Ҳамчунин осори адабию илмии Айнӣ ва муосирони ӯ, ёддоштҳо, таҳқиқотҳо оид ба таърихи адабиёти тоҷик, тазкираҳо, сарчашмаҳои таърихӣ, қомусҳои соҳавӣ ва ғайра мавриди истифода қарор гирифтанд.

Навгонии илмии таҳқиқ. Навгонии илмии диссертатсия дар нуқоти зерин зоҳир шудаанд:

- дар рисола бори аввал марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввули айнишиносии тоҷик ба таври густурда таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст;

- дар заминаи таҷрибаи донишмандони тоҷик моҳият ва равишҳои мусбат ва манфии айнишиносӣ дар Тоҷикистон муайян гардидааст;

- дараҷа ва савияи имрӯзаи дарки масъалаҳои мавриди назар водор намуд, ки тарзи ҳаллу ҷасли масъалаҳои рӯзгор ва осори Айнӣро бо назардошти дастовардҳои навини афкори таърихиву адабӣ дар алоқамандӣ бо

чараёни инкишофи адабиётшиносии навин таҳлилу арзёбӣ ва мушаххас намоем;

- дар заминаи тадқиқотҳои анҷомгирифта хусусиятҳои сохтори мундариҷавӣ ва бадеии осори нависанда ба таври густурда баррасӣ шудааст;

- дар рисола дастовардҳои адабиётшиносони тоҷик оид ба масоили баҳсноки рӯзгор ва осори Айнӣ ба таври мушаххас таҳлил ва арзёбӣ гардидааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда

Нуктаҳои меҳварии зерин ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Айнишиносӣ дар Тоҷикистон ҳамчун яке аз қисматҳои муҳимми адабиётшиносӣ чараён ва равишҳои усулии афкори адабӣ ва илмиро муайян карда, барои шинохти воқеии рӯзгор ва осори Айнӣ заминаи устувори илмиро ба вучуд овард. Дар ин замина масъалаҳо ва хусусиятҳои инкишофи афкори адабӣ дар шинохти марҳалаҳо ва тамоюлҳои равиши инкишофи айнишиносӣ арзиши бунёдӣ дорад.

2. Муҳаққиқони тоҷик дар шинохт ва арзёбии рӯзгор ва осори Айнӣ равиши таърихиву муқоисавиро асос қарор дода, саҳифаҳои муҳим ва мушаххаси рӯзгор ва арзиши бадеиву зебоишиносии осори нависандаро муайян намудаанд.

3. Ҷустуҷӯҳои бунёдии айнишиносони тоҷик ба усулҳои пешрафтаи илмиву назарӣ ва илмиву таҷрибавии таҳқиқ ва шинохти замони зиндагӣ, муҳити сиёсиву иҷтимоӣ, адабию фарҳангӣ ва тамоюлҳои хоси фикрию ақидатӣ (идеологӣ) асос ёфта, заминаи воқеиро барои дақиқ шинохтани чеҳраи инсонӣ ва хунарии нависанда ба вучуд овардааст.

4. Таърихи айнишиносии амалӣ дар Тоҷикистон аз мақолаи Абулқосим Лохутӣ “Садриддин Айнӣ” оғоз ёфта, чанд марҳаларо дар бар мегирад, ки ҳар кадоме хусусиятҳои хоси инкишофи худро дорад. Чараёни таҳқиқи рӯзгор ва осори Айнӣ дар ҳамаи марҳалаҳо мутаносибан бо таҳлил ва нашри осори Айнӣ идома ёфта, хусусиятҳои хоси худро дорад.

5. Марҳалаи аввали айнишиносӣ аз охири солҳои бисти садаи гузашта оғоз ёфта, то солҳои шастуми ҳамаи аср идома ёфтааст. Тадқиқоти ҷиддии дар ин марҳала анҷом ёфта, ки айнишиносиро зерин таъсири худ қарор додааст, осори илмии муҳаққиқоне мисли К. Д. Амдинуф, Р. Ҳошим, И. С.

Брагинский, Ю. Бобоев, З. Ш. Раҷабов, С. Табаров, А. Маниёзов, А. Сайфуллоев, М. Шукуров ва баъзеи дигар мебошад.

6. Ташаккул ва таҳаввули марҳалаи баъдии айнишиносӣ, ки аз солҳои шастуми садаи гузашта то имрӯзро дар бар мегирад, ба номи муҳақиқоне мисли М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, С. Табаров, Х. Шарифов, С. Амиркулов, Ҷ. Бақозода, А. Набавӣ, Х. Асосзода, А. Маҳмадаминов, А. Кӯчаров ва дигарон рабт дошта, навназарию моҳиятҷӯёна хусусиятҳои хоси таҳқиқоти ин донишмандонро дар таҳқиқи рӯзгор ва осори Айнӣ муайян ва аз марҳалаи аввал фарқ мекунонад.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Дарки асосҳои илмӣ ва хусусиятҳои хоси ҷараёни инкишофи айнишиносӣ дар Тоҷикистон арзишҳои назарию рисолаи таҳқиқотиро муайян мекунад. Ба ин далел, осори илмӣ аз охири асри бист то рӯзҳои мо доир ба рӯзгор ва осори Айнӣ таълифшуда таҳлил ва арзёбӣ шуда, қонуниятҳои назарию масъалаи дармиёнбуда муайян ва мушаххас карда шуд. Аз ин ҷиҳат таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта донишҳои назарию оиди масъалаи мавриди назар таҳлил мебахшад.

Дар рисола маводи фаровони адабиётшиносӣ гирд омадааст, ки онро метавон барои таълифи таърихи адабиёти тоҷик истифода кард. Ҳамчунин натиҷаҳои пажӯҳишро барои таҳқиқотҳои минбаъда оид ба айнишиносӣ, таҳия ва нашри матни интиқодии осори нависанда, навиштан ва мураттаб сохтани китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, суҳанрониҳо аз боби масъалаҳои назарӣ ва амалии таҳқиқоти типологӣ оид ба рӯзгор ва осори Айнӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳҳои олӣ ба кор бурд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ дар Тоҷикистон” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми фардии муҳақиқ дар омӯзиш ва арзёбии амиқи масъалаи ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ дар Тоҷикистон ҷамъоварию маводи фаровони сарчашмаҳои адабию таърихӣ, омӯзиши назарияҳои донишмандони соҳа оид ба таҳқиқоти типологӣ ва қорбасти таҷрибаҳои муфид дар ин замина, муайян кардани хусусиятҳои усулии равишҳои пажӯҳишӣ дар айнишиносии тоҷик, омода намудани мақолаву маърузаҳо ва нашри рисола доир ба мавзӯи таҳқиқ зохир мегардад. Таҳқиқоти мазкур натиҷаи заҳмати чандсолаи муаллиф буда, дар шакли диссертатсияи мукамал ба анҷом расидааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Мундариҷаи асосии диссертатсия дар суҳанронӣ ва маърузаҳои довталаби дараҷаи илмӣ дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла Конференсияи илмӣ –амалӣ бахшида ба “Ҳафтаи илм” дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 02-16 апрели 2024 дар мавзӯи “Нигоҳе ба таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ”, конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ таҳти унвони “Мақоми Соҳиб Табаров дар нақд ва адабиётшиносии тоҷик” ба муносибати 100-солагии ӯ дар мавзӯи “Дидгоҳи ноқидии Айнӣ дар таҳқиқи адабиётшиносии тоҷик” ва маҳфили конференсияҳои ҳайати устодону кормандони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, автореферат, рисола ва мақолаҳои ҷудоғонаи муаллиф, ки дар маҷмуа ва маҷаллаҳои гуногуни илмӣ ба таъб расидаанд, инъикос гардидааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи шӯъбаи адабиёти муосир аз таърихи 20.06.2024, суратмаҷлиси №11 муҳокима ва ба ҳимоя тавсия шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Хулосаҳои асосии диссертатсия дар рисола, 7 мақола, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и ФР ба ҷоп расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт фароҳам омадааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 173 саҳифаи компютери ро ташкил медиҳад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддима зарурати таҳқиқи мавзӯ, дараҷаи омӯхта шудани он баён гардида, мақсад ва вазифаҳои асосии муаллифи рисола мушаххас шудаанд. Дар баробари ин, сарчашмашиносӣ ва методологияи тадқиқ, арзишҳои назарӣю амалӣ, навгониҳои илмӣ ва меҳварҳои аслии барои дифоъ манзуршаванда, саҳми фардии муаллиф ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ шарҳу тафсир ёфтаанд.

Боби аввали рисола “Марҳалаҳои пайдоиш ва тамоюлҳои инкишофи айнишиносӣ дар Тоҷикистон” унвон дошта, аз се фасл иборат мебошад. Дар фасли аввал, ки “Ҷустуҷӯҳо дар шиноخت ва арзёбии зиндагинома ва осори Айнӣ” ном дорад, равишҳо ва тамоюлҳои марҳалаи аввали айнишиносӣ, ки аз солҳои бист то шастуми садаи гузаштара дар бар мегирад, баррасӣ шудааст.

Айнишиносӣ бо арзёбии фаъолияти шоирии устод Айни шуруъ шуда бошад ҳам, дар заминаи таҳқиқ ва таҳлили қиёсӣ муаллифи рисола ба ин натиҷа расид, ки марҳалаи аввали ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ дар Тоҷикистон аз нимаи дувуми солҳои бистум оғоз ёфта, то охири солҳои шастуми садаи бист идома ёфтааст. Ин марҳала бо хусусиятҳои хоси равиши инкишоф, фарозу фурӯд ва гароишҳои ҳунариву ақидатӣ аз давраҳои баъдӣ тафовути ҷиддӣ дошта, зеро таъсири сиёсати ҳизбу давлати шуравӣ дар соҳаи адабиёту фарҳанг, аз ҷумла нақди мафкуравӣ ва илмии иҷтимоӣ-ғарошакл гирифтааст. Бо вучуди баъзе паҳлуҳои манфиаш, ин давра дар шиноخت ва арзёбии ҳаёту осор ва нақши Айни дар инкишофи адабиёти навини тоҷикӣ муҳим ва таъсиргузор мебошад.

Айнишиносӣ дар Тоҷикистон бо баҳсҳо дар бораи “Намунаи адабиёти тоҷик” ва повести “Одина”-ву романи “Дохунда”-и устод Айни оғоз ёфта, аввалин иттилоъро дар бораи “Намунаи адабиёти тоҷик” ҳанӯз қабл аз нашри он таҳти унвони “Ба ошиқони адабиёти тоҷик” худи устод Айни дар рӯзномаи “Овози тоҷик” (2-уми март соли 1925) ба шакли “мақолаи хурд” нашр карда, дар бораи эҷоди ин тазкираро ба зимаи ӯ гузоштани “ҳукумати республикаи ҷавони Тоҷикистон” хабар дода будааст¹. Баъдтар ҳамин нашрия мақолаи “Ба дӯстдорони адабиёти тоҷик”-ро дарҷ карда, ба қавли А. Маҳмадаминов “падид омадани ин асарро чун руҳдоде дорои аҳамияти бузурги фарҳангӣ”² ба шумор меоварад. Баъди ба чоп расидани “Намунаи адабиёти тоҷик” низ ин рӯзнома хабари муфассалеро бо номи “Дер намонед, шитобед!” чоп карда, аввалин бор доир ба хусусияти тазкираи устод Айни, дар он дарҷ шудани “намунаи ҳазорсолаи адабиёти тоҷик” ва “аз адабиёти кӯҳнаву нав ва адабиёти инқилобӣ хеле порчаҳои қиматбаҳо интиҳоб” (Овози тоҷик.-1927. – жонвия, шумораи 128) шудан хонандаро огоҳ месозад.

Вале мақолаҳои Абулқосим Лоҳутӣ таҳти унвони “Садриддин Айни”, Қорӣ Очилӣ “Муваффақияти бузурге дар майдони адабиёт”, Саъид Нафисӣ “Намунаи адабиёти тоҷик”, тақризҳои Баҳриддин Азизӣ ва Ҷалол Иқромӣ, мақолаҳои Раҳим Ҳошим “Пире, ки ҷавон шуд”³, “Якумин қиссаи инқилобии тоҷик”⁴, Н. Бектош “Садриддин Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик”

¹ Ҳодизода, Р. Оид ба аҳамияти таърихии “Намунаи адабиёти тоҷик” / Р. Ҳодизода // Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 3. – Душанбе: Дониш, 1966. С. 16-21.-С.17.

² Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айни “Намунаи адабиёти тоҷик”) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с. -С.41.

³Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айни “Намунаи адабиёти тоҷик”) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с. -С.41.

⁴ Ҳошим, Р. Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина” / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. – № 6(9). – С. 30-37.

(1931), рисолаи ӯ “Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ” (1933), мақолаи М. Солеҳов “Як мулоҳиза дар бораи румони “Дохунда”¹ ва ғайра аз таҳқиқотҳои аввалине буданд, ки ҳаёт ва эҷодиёти “устоди адабиёти пролетарӣ”- Садриддин Айниро аз мавқеи нақди адабии он рӯзгор, ки бештар хусусияти иҷтимоъгаро дошт, баррасӣ кардаанд.

Дар ин фасл охири солҳои чилум ва солҳои панҷоҳуму шастуми садаи гузашта ҳамчун марҳалаи нави таҳқиқ ва арзёбии ҳаёт ва осори Айни таъбир шуда, даи ин замина таълифоти И. С. Брагинский “Садриддин Айни”, мақола ва рисолаҳои М. Шукуров “Анъанаи ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни” (1955-1957), “Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур” (1959), “Ҳачв дар “Ёддоштҳо”-и устод С. Айни” (1963), “Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод Айни” (1966), А. Маниёзов “Публистистика ва назми С. Айни” (1958), “Мулоҳизаҳо доир ба ташаккули насри С. Айни” (1963), С. Табаров “Нависанда ва олим” (1951), “Айни ва тарҷумаи “Қамар”-и Фердинанд Дюшен” (1963), М. Турсунзода “Садриддин Айни” (1953), Ш. Ҳусейнзода “Айни ва баъзе масъалаҳои адабиёти тоҷик” (1953), Х. Мирзозода “Садриддин Айни-аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” (1958), Р. Ҳошим “Айни ва назми тоҷик дар даҳ соли аввали Октябр” (1961), “Таҷрибаи омӯхтани як шеър” (1996), Н. Маъсумӣ “Рол ва мавқеи С. Айни дар инкишофи забони адабӣ ва забони абадиёти тоҷик баъд аз револютсияи Октябр” (1966), А. Сайфуллоев “С. Айни-мусаввири забардасти манзараҳои табиат” (1963), “Романи устод Садриддин Айни “Дохунда” (1966), Ҷ. Азизқулов “Мероси адабии С. Айни ва интишори он” (1963), Р. Ҳодизода “Таҳқиқоти илмии Садриддин Айни оид ба таърихи адабиёти тоҷик” (1950), “Оид ба аҳамияти таърихии “Намунаи адабиёти тоҷик” (1966), Х. Отахонова “А. Лоҳутӣ ва С. Айни” (1966), Н. Бехбудӣ “С. Айни ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик” (1966), Т. Абдучабборов “Устод Айни ва баъзе масъалаҳои назарияи адабиёт” (1966) ва ғайра дар рисола ҳаматарафа таҳлил шудаанд, ки дар муайян намудани сарнавишт ва чехраи ҳунарии Айни ва ҷустуҷӯҳои айнишиносон нақши муҳим доштаанд.

Дар фасли дувуми боби аввал, ки **“Марҳалаи дувуми инкишофи айнишиносӣ (аз солҳои ҳафтод то солҳои навадум)”** номгузорӣ шудааст, давраи баъдии айнишиносӣ, ки бо вуҷати замони, фароҳӣ ва моҳияти доираи ҷустуҷӯҳо аз давраи қаблӣ фарқи ҷиддӣ дошта, зинаи нав ва босамари

¹ Солеҳов, М. Як мулоҳиза дар бораи румони “Дохунда” / БАС. – 1936. - № 6. – С. 24-27.- № 7. – С. 15-22.

омӯзиши аҳвол ва осори Айнӣ ба шумор меравад, таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст. Дар рисола таҳқиқоти дар ин марҳала эҷод шуда ба се гуруҳ тақсимбандӣ шудааст, ки ба гуруҳи аввал омӯзиши зиндагинома, ба гуруҳи дувум фаъолияти эҷодӣ ва ба гуруҳи савум масъалаҳои эҷодиёт, аз ҷумла мундариҷаву ғоя ва хусусиятҳои бадеии осори нависанда дохил мешаванд.

Аз осоре, ки дар он муаллифон илова ба омӯзиши масъалаҳои дигар, замон, муҳити эҷод ва зиндагиномаи нависандаро низ таҳқиқ кардаанд, метавон китобҳои Радий Фиш ва Раҳим Ҳошим “Бо амри вичдон”¹, М. Шукуров “Садриддин Айнӣ” (ба хуруфи форсӣ)², боби “Зиндагии пурҷӯш, роҳҳои сӯи реализм”-и рисолаи М. Шукуров “Насри реалистӣ ва таҳаввулоти шуури эстетикӣ”³, М. Шакурӣ “Падари миллат”⁴, рисолаи А. Сайфуллоев “Мактаби Айнӣ”⁵ ва ғайраро зикр кард. Ин таълифот бо фарогирии маводи тозаи тарҷумаҳолӣ аз рӯзгори нависанда ва арзёбиҳои муҳаққиқона имтиёз дошта, дар рисола ба таври мушаххас баррасӣ шудааст. Дар ин давра фаъолияти матншиносӣ ва нақди қиёсии матни баъзе аз намунаҳои осори нависанда низ мавриди таваҷҷуҳи адабиётшиносон қарор гирифтааст, ки якеи он мақолаи А. Кӯчаров “Одина” ва масъалаи наشري интиқодии он” мебошад, ки баъдтар дар шакли рисолаи алоҳида бо номи “Тадқиқи текстологии “Одина”-и С. Айнӣ” (1982) низ чоп шудааст ва дар рисола баррасӣ гардидааст.

Дар фасли савуми боби зикршуда, ки “**Айнишиносӣ дар давраи Истиклол**” унвон дорад, концепсияҳои хоси таҳқиқи ҳаёт ва осори устод Айнӣ аз тарафи айнишиносон дар замони бозсозӣ ва истиқлол мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифта, моҳияти тоҷаҷӯиҳо дар ин замина мушаххас гардидааст.

Дар рисола собит шудааст, ки бозсозӣ аз ибтидои солҳои навадуми садаи гузашта сар карда, айнишиносонро барои ҷустани қосепсияи нави шинохти ҳаёт ва осори устод Айнӣ раҳнамоӣ кард. Дигар шудани тасаввурот дар бораи таърихи ҷомеаи шуравӣ омили аслии тағйир ёфтани дидгоҳҳои

¹ Фиш, Р., Ҳошим, Р. Бо амри вичдон. Шарҳи ҳоли Садриддин Саидмуродзода Айнӣ дар асоси ҳуҷҷатҳо, хотираҳо, мактубҳо ва навиштаҳои худӣ / Р. Фиш, Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 288 с.

² Шукуров, М. Садриддин Айнӣ (ба хуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с.

³ Шукуров, М. Садриддин Айнӣ (ба хуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с.

⁴ Бухорӣ, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283.

⁵ Сайфуллоев, А. Мактаби Айнӣ / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.

назариву амалӣ оид ба адабиёт низ гардид. Ба ин далел, дар ин давра назари айнишиносон то чое ба муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёту эҷодиёти Айнӣ ва моҳияти иҷимоиву маънавии он тағйир ёфт. Мо шоҳиди биниши тозае дар шинохт ва арзёбии баъзе паҳлуҳои аҳвол ва осори Айнӣ шудем, ки ҳадафаш илмро аз иҷтимоиятгароии дурушт халос кардан буд. Ба ифодаи дақиқтар, нависанда дар асоси таҳлили иҷтимоии амиқрав чӣ масъалаҳои муҳими ҳаётии инсонро ба андеша гирифтааст ва ин таҳлилу андешаҳои ӯ махсусиятҳои зиндагии халқ, ақалан ягон ҷиҳати муҳими мазмуни таърихии айёми худ ё замони гузаштаро ба чӣ андозаи мукамалӣ паدید овардааст, аз ҷумлаи масъалаҳоест, ки барои муайян кардани арзиши иҷтимоиву ахлоқӣ ва зебоишиносии осори бадеӣ аҳамияти аввалдараҷа доранд. Дар марҳалаи мавриди назар маҳз ҳамин масъала ва ба қавли А. Набавӣ “мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айнӣ”¹ дар маркази диққати айнишиносон қарор гирифта, таваччуҳи онҳо ба он равона гардидааст, ки ба ҷуз талаботи расмии созмондеҳони волонтарӣ оё чизе аз воқеияти аслии замон ва зиндагӣ дар осори бадеӣ роҳ ёфтааст ё не. Чунин тамоюли фикрӣ аз ин дидгоҳ санҷидани ҷустуҷӯҳои айнишиносон ва бурду боҳти онро тақозо мекунад, ки дар ин фасли рисола муфассал таҳлил шудааст.

Ба эътирофи А. Набавӣ “Нахустин ва хубтарин рисолаву мақолаҳои дастурӣ дар бораи навназарӣ ба адабиёти замони шуравӣ”, аз ҷумла “аҳамияти эҷодиёти устод Айнӣ дар худшиносии миллӣ ва таърихии тоҷикон”, “иртиботи маънавии” Садри Зиё бо Айнӣ, “мутолиаи эҷодиёти устод Айнӣ аз диди нав ва мақому манзалати бузурги вай дар ташаккули маънавии мардуми тоҷик дар садаи бист” аз тарафи М. Шакурӣ эҷод гардидаанд², ки саҳми ин донишмандро дар ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ нишон медиҳанд.

Яке аз аввалин мақолаҳое, ки мушкилоти навназариро ба эҷодиёти устод Айнӣ дар ибтидои солҳои навадум матраҳ карда буд, мақолаи М. Шакурӣ “Аз пайи фаҳмиши нав” мебошад. М. Шакурӣ дар замони шуравӣ “дур рафтани аз ҳақиқати ҳаёт”-ро “як навъи поймол шудани адолати иҷтимоӣ” унвон карда, дар қатори бисёре аз масъалаҳои дигар ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Айнӣ бо “навназарӣ, биниши тозае танқидӣ”³ нигаристанро маслиҳат

¹ Набавӣ, А. Мушкилоти навназарӣ ба эҷодиёти устод Айнӣ / А. Набавӣ // Садои Шарқ. – 2011. - № 2. – С. 115- 132. -С.115.

² Набавӣ, А. Ноқиди моҳиятбин ва муҳаққиқи равандшинос / А. Набавӣ / Абармарди илму фарҳанг (Маҷмуаи мақолаҳо, ёддошт ва меҳрномаҳо бахшида ба 80-солагии академик М. Шакурӣ). – Душанбе: Диниш, - С. 143-163.-С.153.

³ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.13.

дода, худ дар ин замина баъзе корҳои муҳимро анҷом додааст. Аз ҷумла М. Шакурӣ дар мақолаи “Аз пайи фаҳмиши нав” зери таъсири сиёсати зӯргӯйи вақт ва “зери хавфи доимӣ зидагӣ ва кор” кардани Айниро дар мисоли романҳои “Дохунда” ва “Ғуломон” далели “аз тадқиқи бадеӣ дур” шудан ва “бештар ба нақли сарсари пуртаъчил ва баёни публитсистии ҳиссиётomez”¹ гаравидани Айни таъбир карда, фақат “дар асоси таҳлили бадеии ҳаёти замонҳои гузашта-зиндагии беҳуқуқонаи пеш аз инқилоб” ба “ҷамъбастиҳои ҷиддии фалсафӣ”² (58, 26) даст ёфтани нависандаро аз муваффақияти ҳунарии ӯ ба шумор меоварад.

Дар ин фасли рисола тозаҷӯйҳои айнишиносон, аз ҷумла М. Шакурӣ дар заминаи мақолаҳои “Як нигоҳе умумӣ ба адабиёти тоҷикии садаи бист”, “Тазкори ашғор” ва масъалаҳои пайдоиши шеърӣ нав” ва “Падари миллат”, Соҳиб Табаров рисолаи “Зиндагиномаи Садриддин Айни” (1875-1899), Х. Асоев “Таҷдиди назар бояд”, “Устод Айни ва Лоҳутӣ рамзи Тоҷикистон буданд”, “Сиёсат, воқеият ва устод Айни” ва рисолаҳои “Иловаҳо ба шарҳи ҳоли устод Айни” ва “Садриддин Айни дар миён ҳаст ва хоҳад буд”, А. Набавӣ мақолаи “Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни”, А. Кӯчаров рисолаҳои “Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик”, “Нақди матн ва масъалаҳои матншиносии насри С. Айни”, “Таҳрири адабӣ ва фаъолияти муҳаррири С. Айни”, “Нақди матн ва нақди адабӣ”, Ш. Солеҳов “Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20”, мақолаи “Азамати Айни ва заъфҳои айнишиносии муосир”, М. Имомов рисолаи “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни”, А. Маҳмадаминов рисолаҳои “Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ”, “Айнишиносӣ ва замони ҳозира”, “Садриддин Айни-олим”, “Поиски истины”, Ш. Раҳмонов “Шеър ва Айни” ва ғайра ба таври мушаххас таҳлил ва тозаҷӯйҳои муҳаққиқон нишон дода шудааст. Ба ин тартиб, муаллиф дар асоси таҳлил ва арзёбиҳои дар ин фасл анҷомгирифта ба ин натиҷа расид, ки дар марҳилаи савуми таҳқиқи аҳвол ва осори Айни навназарӣ ва биниши тозаи интиқодӣ нуфӯз дошта, ифодагари хасусиятҳои хоси ташаккул ва таҳаввули айнишиносӣ ва ҷустуҷӯҳои муҳаққиқон мебошад. Омили асосии ин таҳаввулот тағйироти сиёсиву иҷтимоии дар ҷомеа рухдода, ошкорбаёнӣ ҳақталошӣ, баҳусус истиқлоли воқеии кишвар мебошад, ки шароитро барои баёни андешаҳои гуногун муҳайё сохт ва айнишиносон тавонистанд ба аҳвол ва осори Айни, аз ҷумла шинохти ҷеҳраи воқеии инсонӣ ва ҳунарии ӯ, мансубияти иҷтимоӣ, тамоюли ақидатии

¹ Бухорӣ, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.13.

² Бухорӣ, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.26.

нависанда ва таъсири он ба эҷодиёташ, ҳифзи хувияти миллӣ, талоши бешоибба барои барқарор кардани ҳуқуқҳои таърихии адабию фарҳангии тоҷикон бо навназарӣ ва биниши тазаи интиқодии моҳиятҷӯӣ бархурд кунанд ва ҳақиқати ҳолро бинмоянд.

Афзалияти дигари чараёни ҷустуҷӯҳои илмии аёнишиносон дар ин марҳала аз он иборат аст, ки онҳо бо диди нав ва моҳиятҷӯӣ ба таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни фаъолияти адабиву илмӣ ва фарҳангии Айнӣ тавачҷуҳ карда, ҷиҳатҳои торик ё баҳсноки андешаву орои ӯ, аз ҷумла муносибаташ ба сиёсати вақт, чараёни ҷадидия, забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ ва асолати меросбариро воқеъбинона таҳқиқ ва арзёбӣ намудаанд, ки баёни ҳақиқат дар бораи зиндагинома ва тамоюлҳои ҳунарии Айнӣ мебошад.

Боби дувуми рисола **“Шинохт ва баррасии пажӯҳишҳо дар заминаи омӯзиши сохтори мундариҷавию ғоявӣ ва бадеии осори Айнӣ”** номгузорӣ шуда, дар ду фасли он ҷустуҷӯҳои аёнишиносон дар боби сохтори мундариҷавию ғоявӣ ва бадеии осори Айнӣ баррасӣ шудааст.

Фасли якуми ин боб **“Таҳқиқи хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори нависанда”** унвон дошта, дар он таҳқиқоти муҳаққиқон оид ба хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ арзёбӣ шудааст. Аз ҷумла мушаххас гардидааст, ки аёнишиносон зеро таъсири чараёни идеологии замон асосан ба моҳияти иҷтимоиву сиёсӣ ва ахлоқии масъалаҳои мазмуни инқилобӣ, адолати иҷтимоӣ, озодии инсон, мавқеи зан дар ҷомеа, нақш ва ҷойгоҳи табақаи меҳнаткаш дар ҷомеаи сотсиалистӣ, тасвир ва таблиғи рӯҳияи инқилобӣ, ҷаҳонбинии нави марбут ба сохти нав ва монанди инҳо тавачҷуҳ карда, тамоюлҳои эҷодии Айнӣро ошкор намудаанд. Нахустин кӯшишро дар шинохт ва арзёбии хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ, аз ҷумла повести “Одина” муҳаққиқони рус Шевердин ва Афанасев анҷом дода, мазмуни онро инқилобӣ ва марбут ба тасвири аҳволи иҷтимоии “кӯҳистонии камбағал, зулми бек ва мансабдорони амир, ҳаракати инқилобӣ”¹ доништаанд. Дар аёнишиносии тоҷик Раҳим Ҳошим бори аввал дар мақолаи “Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина” ба таври мухтасар доир ба хусусиятҳои мундариҷавию ғоявии повести “Одина” мулоҳизаҳояшро баён кардааст. Муҳаққиқ повести “Одина”-ро “яке аз он китобҳои сурхе” доништааст, ки “саргузашти як тоҷики камбағалро ҳикоя мекунад ... Дар “Одина” аз муомила ва истисмори як муштзӯри тоҷик сар карда, то зиндони Бухоро, мурофия ва муҳокимаи қозии шарият, заводи

¹ Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.5.

пахта ва як тӯда воқеаҳои давраи инқилоб бо маҳорати тамоме тасвир карда шудааст”¹.

Муҳаққиқ пас аз зикри мавзуву мазмуни мундариҷаи повест ғоя ва моҳияти идеологии повестро дар тобеият ба сиёсати вақт шарҳ додааст, ки онро ҳамчун шарҳи моҳияти иҷтимоиву сиёсии асари Айнӣ метавон пазируфт. Ин мақола дар таъя ба усули (методи) таърихиву фарҳангӣ, ки дар адабиётшиносии солҳои бисту сӣ шоеъ буд, навишта шуда, муаллиф мундариҷа ва ғояи повести Айниро танҳо аз назари идеологияи ҳизбӣ таҳлил ва арзёбӣ намудааст².

Рисолаи Бектош “Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ” такмили мақолаи ӯ “С. Айнӣ дар адабиёти инқилобии тоҷик” буда, он намунаи “роҳи илмӣ гирифтани нақдниси навбунёди тоҷикӣ”³ дар шинохти мундариҷа ва ғояи осори бадеии Айнӣ, аз ҷумла повести “Одина” ва романи “Дохунда” мебошад. Таҳлил ва арзёбиҳои Бектош дар ин мақола ба ошкор намудани моҳияти иҷтимоии мундариҷа ва ғояи асарҳои Айнӣ нигаронида шуда, дар ин замина вай менависад, ки “Дар романҳои Айнӣ (Бектош “Одина”-ро низ дар баробари “Дохунда” роман гуфтааст-шарҳи мо) ҳамаи табақаҳои иҷтимоӣ ҳеч набошад як намояндае доранд, ки дар вазъият ва шароити иҷтимоӣ-дар муносибати зиндагии иҷтимоӣ ба ҳамдигар пайваста шудаанд”⁴. Ин пайвастагиро муҳаққиқ бо зикри аъмоли шахсиятҳои ҳар ду асар, ки намояндагони табақоти истисморгаранд, собит мекунад. Дар ин замина вай аз таҳлили мундариҷаи повести “Одина” ва романи “Дохунда” ба ин натиҷа мерасад, ки “усул ва фурмҳои гуногуни истисмори кулакҳо ва ба кулак мутеъ будани деҳқонони миёна ва камбағал”-ро⁵ тасвир кардани Айнӣ ба таври воқеӣ падида овардани мавқеи инсонии золим ва мазлум дар ҷомеаи истисморгар аст. Ба мушоҳидаи ӯ Айнӣ ба василаи тасвири воқеияти ҳаёти иҷтимоӣ дар истисмори деҳқон ҳамфикр будани оқсақол, ҳоким, мулло, кулак ва онҳоро ҳимоя кардани “апарати режими амирӣ”-ро⁶ таъйид менамояд. Дар ин замина Бектош мундариҷа ва ғояи ҳар ду асарро муфассал

¹ Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.3.

² Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.5.

³ Набиев, А. Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30 садаи 20 / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 324 с. -С.206.

⁴ Бектош, Н. Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

⁵ Бектош, Н. Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

⁶ Бектош, Н. Садриддин Айнӣ ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

таҳлил карда, тадричан таҳаввули ҳунари нависанда ва камбудихои онро низ зикр кардааст, ки дар рисола муфассал таҳлил шудааст.

Аз солҳои панҷоҳуми садаи гузашта ба баъд масъалаи хусусиятҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ мавриди таҳқиқ ва баррасии донишмандоне мисли М. Шукуров (М. Шакурӣ), А. Сайфуллоев, И. Брагинский, Н. Маъсумӣ, А. Набиев (А. Набавӣ), М. Раҷабӣ, Ш. Солеҳов ва дигарон қарор гирфтааст, ки дар шинохти моҳияти сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии осори бадеии Айнӣ муҳим ва арзишманд мебошад. Дар ин радиф яке аз аввалин таҳқиқоти ҷиддӣ ва пурмоя мақолаҳои М. Шукуров “Анъанаҳои ёддоштнависии классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ”, “Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур” ва “Ҳачв дар “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ” мебошанд. Дар мақолаи аввал муаллиф дар алоқамандӣ бо таҳқиқи масъалаи таъсири суннатҳои ёддоштнависии классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и Айнӣ “марҳалаҳои муҳими асарро дар асоси мазмунӣ иҷтимоӣ он муайян” карда, воқеияти зиндагиро ҳамчун василаи такмили сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии асар ба шумор овардааст¹. Дар мақолаи дигар ин донишманд ҳунари Айнӣро дар офаридани сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии осори насриаш М. Шукуров дар заминаи корбурди ҳачв низ баррасӣ карда, нахуст таъкид мекунад, ки “дар “Ёддоштҳо”, ки асосан асари ҳачвӣ нест, ҳачв ва мутоиба-сатира ва юмор вазифаи муҳимро иҷро кардааст”². Муҳаққиқ дар ин замина нақши ҳикояҳои ҳачвиро дар такмили мундариҷа ва ғояи “Ёддоштҳо” баррасӣ карда, онро на фақат василаи шавқовар шудан ва “диққати хонандаро ба сӯйи худ” кашидан, балки тарзи такмили сохтори мундариҷавӣ ва ғоявии асар ба шумор меовард. Муҳаққиқ “Ёддоштҳо”-и Айнӣро дар “янҷоягӣ” ва “яғонагии ҷудонашаванда”³ бо мундариҷа ва ғояи асар таҳлил карда, пайванди мантиқӣ ва ҳунарии онҳоро бо далелҳо собит менамояд, ки дар рисола ба таври мушаххас баррасӣ шудааст.

Муҳаққиқи дигаре, ки дар боби мазмуну мундариҷа ва ғояи осори Айнӣ ҷустуҷӯҳои судмандеро анҷом додааст, Атахон Сайфуллоев мебошад. Ин донишманд дар таҳқиқоти “Романи устод Садриддин Айнӣ “Дохунда”. Хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии асар” (1966) ва “Мақтаби Айнӣ” (1978) дар қатори дигар масъалаҳо ба омӯзиши хусусияти сохтори мундариҷавию ғоявии романи “Дохунда” ва дигар осори устод диққат дода, муҳимтарин

¹ Шукуров, М. Анъанаи ёддоштнависии классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ / М. Шукуров. Анъана, ҳалқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 7-37. -С.31.

² Шукуров, М. Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур / М. Шукуров. Анъана, ҳалқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 38-84. -С.39.

³ Бушмин, А. С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры / А. С. Бушмин. – Москва: Современник, 1980. – 334 с. -С.109.

дастовардҳои ҳунарии нависандаро дар ин замина таҳлил ва арзёбӣ намудааст. Ин донишманд дар рисола “ҳақиқатнигории устодона ва пояи нави тақомули маҳорати адабии С. Айниро вобаста ба таҳлили мундариҷаи ғоявии романи “Дохунда” хеле хуб нишон”¹ дода, онро дар алоқамандӣ бо нақди маҳорати воқеанигории нависанда, таҳлили сюжет ва композитсияи асар ва образҳои роман таҳқиқ ва арзёбӣ кардааст² (118, 47-48). Масъалаи мавриди назар дар рисолаи А. Сайфуллоев “Мактаби Айни” низ мавриди қазоват қарор гирифта, дар рисола он ҳаматарафа баррасӣ шудааст³.

Адабиётшиносон А. Набиев (А. Набавӣ), Маъруфи Раҷабӣ ва Ш. Солеҳов низ дар алоқамандӣ бо мавзуи таҳқиқоташон дар баъзе мавридҳо доир ба моҳияти мундариҷаи ғоявии осори Айни сухан кардаанд, ки савияи илмию ҳунарии айнишиносиро дар шинохти масъалаи мавриди назар нишон медиҳад. Аз ҷумла А. Набиев “идея, пафос ва мундариҷаи асарҳои аввалини насри тоҷик”, аз ҷумла “Одина”, “Дохунда” ва “Ғуломон”-и Айниро фарогири “ҷаҳонбинӣ ва доираи ҳавасу манфиатҳои” инсонӣ нави, яъне “инсонӣ, ки дар гузашта мазлум буд ва акнун соҳиби мамлақати худ гардидааст”⁴ шинохта, ин асарҳоро “ҳам аз ҷиҳати мундариҷаи ғоявӣ ва ҳам аз хусуси нияти бадеӣ” аз муҳимтарин намунаҳои ҷустуҷӯҳои адабии насри тоҷикӣ ба қалам додааст. М. Раҷабӣ дар боби ташаккули инкишофи жанри таърихӣ дар насри тоҷикии солҳои бисту панҷоҳи садаи гузашта сухан карда, дар ин замина ҳунари Айниро дар инъикоси мавзӯву мазмун ва мундариҷаи ғоявии повести “Ҷаллодони Бухоро”, “Одина”, романҳои “Дохунда” ва “Ғуломон” баррасӣ карда, аз ҷумла созгории “тахайюли нависанда ба ҳақиқати таърих”-ро⁵ яке аз омилҳои ҳунарии дастёбии Айни ба фарогирии мавзӯву масъалаҳо ва ғояи инқилобӣ ва азнавсозии ҷомеаи навбунёд таъбир мекунад. Ш. Солеҳов нақши Айниро дар ташаккули минбаъдаи мактаби романнависии тоҷикӣ дар мисоли “нахустин романҳои насри реалистии тоҷикӣ”-“Дохунда” ва “Ғуломон” баррасӣ карда, сипас ҷустуҷӯҳои нависандаро дар тарзи қорбурди мундариҷаи ғоявии ин романҳо бо мисолҳо ба таври мушаххас нишон додааст. Ба назари ӯ “Ҳуҷҷатписандӣ,

¹ Шукуров, М. Сарсухан / М. Шукуров // А. Сайфуллоев. Романи устод С. Айни “Дохунда”. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 5-10. -С.8.

² Муллоҷонов, Ш. Ритсензия / Ш. Муллоҷонов / Садои Шарқ. – 2004. - № 10-12. – С. 80-84.- С.47-48.

³ Сайфуллоев, А. Мактаби Айни / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с. -С. 69-82, 83-103, 159-213.

⁴Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон (Масъалаҳои тасвири психологӣ дар насри муосир) / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с. -С.21.

⁵ Раҷабӣ, М. Таҳқиқи таърих-таҳқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с. - С.18.

воқеъназарӣ, така ба асноди таърихӣ намудан, тасвири ашхоси воқеӣ бо номҳои аслиашон”¹ яке аз василаҳои тақмили сохтори мундариҷаи ғоявии осори ёдшудаи Айнӣ буда, “Нависанда ба василаи дарки амиқи эстетикаи жанри роман ва таъкиди мавқеи ғоявии хеш пораҳо ё ҳикоятҳои чудагонаи рӯзгори шахсиятҳои дostonӣ ва ҳодисаю воқеаҳои мавриди назарашро аз ин ё он ҷиҳат ба ҳам алоқаманд намуда, паҳнои ҳамосии сохтори асарашро фароҳу фарогир”² сохтааст, ки омили аслии таҳаввули мундариҷаи ғоявии ин ду роман мебошад. Дар рисола ҷустуҷӯҳои А. Набавӣ, М. Раҷабӣ ва Ш. Солеҳов дар ин замина муфассал таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

Дар фасли дувуми ин боби рисола, ки **“Таҳқиқ ва баррасии ҷустуҷӯҳои бадеии Айнӣ”** номида шудааст, омӯзиш ва арзёбии ҷустуҷӯҳои бадеӣ ва маҳорати ҳунарии Айнӣ дар айнишиносии тоҷик аз оғоз то ба имрӯз дар самтҳои шинохт ва таҳқиқу тавсифи образҳо ва характерҳои осори бадеии Айнӣ, тарзи сужетсозӣ ва сохтори композитсионии асарҳои нависанда, усули тасвир, забон ва сабки ниғориш ва ҳунари шоирӣ баррасӣ шудааст.

Дар рисола таҳқиқотҳои аз нимаи дувуми солҳои бистуми садаи гузашта то ба имрӯз дар ин замина ба вучудода таҳлил шуда, моҳияти ҷустуҷӯҳои айнишиносон ба таври мушаххас нишон дода шудааст. Аз ҷумла муаллиф ба ин натиҷа расидааст, ки дар таҳқиқи ҳунари образфаринӣ, характер, сужет, композитсия, тарзи тасвир ва забону сабки осори бадеии Айнӣ донишмандон М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, Раҳим Ҳошим, Ҷ. Бақозода, Х. Шарифов, А. Набиев, М. Раҷабӣ, М. Имомов, О. Ҳочамуродов ва дигарон мушоҳидаҳои ҷолиб баён доштаанд. Масалан, М. Шукуров (М. Шакурӣ) дар рисолаҳои “Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ”, “Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣ” ва мақолаи “Падари миллат” масъалаҳои зикршударо бо таҳлили повести “Одина”, романҳои “Дохунда”, “Ғулумон” ва “Ёддоштҳо”-и Айнӣ муфассал таҳлил карда, тозақориҳои Айниро дар ин замина нишон додааст, ки масъалаҳои заминаи образи бадеӣ, тасвири мушаххас ва таъминӣ, нақши таҳайюл, моҳияти характер, сужет, композитсия, тарзи тасвир, хусусиятҳои забонӣ ва сабки осори бадеии Айниро дарбар мегирад. Масъалаҳои зикршударо А. Сайфуллоев дар рисолаҳои “Романи устод Садриддин Айнӣ “Дохунда” ва “Мактаби Айнӣ”, Раҳим Ҳошим дар “Якумин

¹ Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикӣ қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с. -С.216.

² Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикӣ қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с. -С.217.

киссаи инқилобии тоҷик “Одина”, “Оини ҷавонмардӣ ва олуфтаҳои Айнӣ”, Ҷ. Бақозода дар мақолаи “Устод Айнӣ”, Х. Шарифов дар мақолаи “Диди ҳамосаи миллӣ дар эҷоди бадеии Айнӣ ва дигарон”, А. Набиев дар рисолаи “Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон”, М. Раҷабӣ дар рисолаи “Тадқиқи таърих-тадқиқи характер”, М. Имомов дар китоби “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айнӣ” ва О. Хоҷамуродов дар мақолаи “Қорӣ ишқамба”-и Садриддин Айнӣ ва “Ҳоҷиоқо”-и Содиқи Ҳидоят” мавриди баррасӣ қарор дода, равиши ҷустуҷӯҳои бадеии Айниро дар ин замина ба таври мушаххас таҳқиқ ва арзёбӣ кардаанд.

Дар ин замина таҷрибаи М. Шукуров (М. Шакурӣ) дар таҳқиқу таҳлили маҳорати Айнӣ дар офаридани образҳои бадеӣ, характери шахсиятҳо, сужет ва композитсия, тарзи тасвир, забон ва сабки осори нависанда қобили мулоҳиза буда, биниши тоза ва интиқодии ӯро ифода мекунад. Он чи ки М. Шукуров дар таҷрибаи образофарии Айнӣ муҳим доништааст, дар повести “Одина”, романҳои “Дохунда”, “Ғулумон” ва “Ёддоштҳо” рангу бори романтикӣ гирифтани образҳои мусбат-Гулнор, Ёдгор ва Абдуллоҳоча ва дар образҳои манфӣ ба қор гирифтани воситаҳои тасвири реалистӣ мебошад, ки мушоҳидаи тозаӣ ӯ дар шинохт ва баррасии тарзи образофарии нависанда мебошад.

Ба андешаи М. Шукуров “Айнӣ якумин бор дар “Одина” қаҳрамони асосии осори худро ёфт. Заҳматкаши одӣ баъд аз ин дар ҳамаи асарҳои намоёни ӯ қаҳрамони асосӣ шуд. Ин қаҳрамон аз “Одина” то “Ёддоштҳо” дар роману повестҳои гуногуни ӯ такомул ёфта, сайри таърихии халқ, муҳимтарин сифатҳои маънавии вай ва дигаргуниҳои таърихии маънавияти ӯро амиқтару мукаммалтар ифода намуд”¹. М. Шукуров аз ҳамин мавқеъ образҳои мусбати осори бадеии Айниро, ки “намояндаи халқи заҳматкаш” аст, таҳлил ва тавсиф карда, хислати (характери) онҳоро дар заминаи воқеиятҳои мавриди тасвири нависанда мушаххас месозад. Шинохти ӯро аз қаҳрамонони манфӣ низ фардият ва умумияти заминаи образ мушаххас месозад, ки намунааш Арбоб Камол аз повести “Одина” буда, дар ин замина, ба назари ин донишманд Айнӣ дар тасвири образҳои асарҳояш ҷанбаи иҷтимоии синфиро меъёр қарор додааст². Муҳаққиқ повести “Одина”, романҳои “Дохунда”-ю “Ғулумон” ва “Ёддоштҳо”-и Айниро муфассал таҳлил карда, хунари нависандаро дар сужетсозӣ, сохтори композитсионии

¹ Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С.95.

² Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.261.

асарҳо, тарзи тасвир, хусусиятҳои забони ва сабки асарҳои зикршудаи нависанда бори аввал муайян ва мушаххас намудааст. Ҳамчунин М. Шукуров доир ба равияҳои услубӣ ва хусусиятҳои забони осори Айнӣ, ки иборат аз услуби реализми сирф ва чараёни романтикии услуб аст, андеша рондааст, ки дар рисола муфассал таҳлил шудааст¹.

“Романи устод Садриддин Айнӣ “Дохунда” таҳқиқоти дигарест, ки дар ин замина анҷом гирифта, ба қалами А. Сайфуллоев тааллуқ дорад. Муҳаққиқ дар ин рисола илова ба масъалаҳои дигар сужету композитсия, характери шахсиятҳо, тарзи тасвир, забон ва сабки нигориши нависандаро таҳқиқ карда, хусусиятҳои бадеии романи “Дохунда”-ро нишон додааст, ки аз бисёр ҷиҳат тоза ва муҳим мебошад. А. Сайфуллоев дар рисолаи “Мактаби Айнӣ” низ хусусиятҳои бадеии романи устод Айнӣ “Ғулумон”, аз ҷумла сохтори композитсионӣ, хислати шахсиятҳо, тарзи тасвир ва забону сабки нависандаро ба алоҳидагӣ баррасӣ ва махсусиятҳои сохтори бадеии ин романро ба таври мушаххас нишон додааст, ки дар рисола ҷустуҷӯҳои ӯ ба таври мушаххас арзёбӣ шудааст².

Дар рисола ҳамчунин таҳқиқоти А. Набиев (А. Набавӣ) доир ба хусусиятҳои образфарӣ ва усули шахсиятпардозии устод Айнӣ дар алоқамандӣ ба “мавқеи психологизми бадеӣ” баррасӣ шуда, ҷустуҷӯҳои ӯ дар шинохти усули образфаринӣ ва шахсиятпардозии (характерофарӣ) нависанда ва ошкор кардани хислати одамони табақоти мухталифи ҷомеа ба таври мушаххас нишон дода шудааст.

Таҳқиқи таҷрибаи ҳунарии устод Айнӣ дар офаридани образҳои характерҳо, тарзи сужетсозӣ, сохтори композитсионии асар дар рисолаҳои М. Раҷабӣ “Тадқиқи таърих-тадқиқи характер”³ ва М. Имомов “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айнӣ” низ таҳқиқ шудааст. Махсусан таҳқиқоти М. Имомов⁴ дар шинохти ҳунари нависандагии Айнӣ ҷомеъ ва пурмухтаво буда, он дар рисола ҳаматарфа арзёбӣ шудааст. Доир ба ҳунари шоирии Айнӣ дар адабиётшиносии тоҷик тадқиқоти ҷомеъ сурат нагирифта бошад ҳам, баъзе паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои бадеии ӯ дар рисолаҳои Шоҳзамон Раҳмонов “Шеър ва Айнӣ” ва мақолаи А. Ҳаким “Мақоми шеър дар эҷодиёти устод Айнӣ” баррасӣ гардидааст.

¹ Шукуров, М. Садриддин Айнӣ (ба ҳуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с. -С.30.

² Сайфуллоев, А. Мактаби Айнӣ / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.

³ Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих-тадқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с.

⁴ Имомов, М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айнӣ / М. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 427 с.

Боби савуми рисола “Омӯзиши фаъолияти илмии Садриддин Айни” ном дошта, аз се фасл иборат мебошад. Дар фасли аввали **“Арзёбии фаъолияти адабиётшиносии Айни”** ҷустуҷӯҳои айнишиносон оиди фаъолияти адабиётшиносии Айни таҳқиқ ва таҳлил шуда, аз ҷумла таъкид шудааст, ки Холиқ Мирзозода дар як мақолааш Садриддин Айниро “аввалин адабиётшиноси советии тоҷик”¹ унвон карда, хеле баъдтар А. Маҳмадаминов навишта буд, ки “Пайдоиш ва инкишофи адабиётшиносии советии тоҷик ба номи устод Айни саҳт вобаста аст. Асарҳои илмии ӯ оид ба таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, танқиди адабӣ ва проблемаҳои муҳими адабиёти муосир дар ташаккули адабиётшиносии марксистии тоҷик нақши ҳалкунанда бозидаанд. Хизматҳои С. Айни, хусусан дар бобати омӯзиши мероси адабӣ, тарғиби адабиёти нави тоҷик ва ривочу раванқи минбаъдаи он бағоят бузурганд”². А. Сатторзода “Муаллифи нахустин таҳқиқоти илмии муосир” будани Айниро таъкид карда, номгуи пурраи асарҳои илмии ӯ, аз ҷумла таълифоташро дар бораи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Саъдӣ, Камоли Хучандӣ, Восифӣ ва Бедил зикр карда, меафзояд, ки “ҳар яке аз ин асарҳо, бемуҳобо, заминаи бозътимоди ташаккули шоҳаҳои рӯдакишиносӣ, фирдавсишиносӣ, синошиносӣ, саъдишиносӣ, камолшиносӣ, навоишиносӣ, восифишиносӣ ва бедилшиносӣ дар Тоҷикистон ва қаламрави забони форсии тоҷикӣ гардид”³.

Дар ин замина муаллифи рисола фаъолияти адабиётшиносии Айниро мурур карда ба ин натиҷа расидааст, ки домана ва паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои адабиётшиносии ӯ васеъ буда, аввалин андешаҳои илмиаш, ба шаҳодати М. Шукуров ва Ҷ. Бақозода, бори аввал дар мактубе, ки ӯ “моҳи март соли 1910 аз Бухоро ба Истамбул-ба Идрисӣ фиристода будааст”⁴, баён шудааст. Аз таҳқиқоти М. Шукурову Ҷ. Бақозода ва аз қавли А. Маҳмадаминов бармеояд, ки “устод Айни дар фаъолияти адабиётшиносиаш тадқиқро бори аввал аз абулмаонӣ-Бедил оғоз карда, муддати чил сол дар бораи ӯ пайваста ба пажӯҳиш машғул шуда ва ниҳоят натиҷаҳои кори илмии охиринашро бо

¹ Мирзозода, Х. Садриддин Айни аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода. Мулҳизаҳо дар бораи адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 172-194. -С.172.

² Маҳмадаминов, А. Садриддин Айни-олим / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9.

³ Сатторзода, А. Ҷойгоҳи устод Айни дар ҷомеаи тоҷик / А. Сатторзода // Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 12. – Душанбе: 2019. – С. 13-18. -С.17.

⁴ Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С.151.; Маҳмадаминов, А. Садриддин Айни-олим / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9.

таълифи монографияи дар бедилшиносӣ бисобикаву беҳамто “Мирзо Абулқодирӣ Бедил” (1954) чамъбаст намудааст”¹, ки дар он замон “дар илми адабиётшиносии ҷаҳон дар хусуси Бедил якумин монография буд”².

Ҳамин тавр, аз таҳқиқотҳои дар ин замина анҷомгирифта муаллифи рисола ба ин натиҷа расид, ки таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ аз ибтидо ҷузъи муҳими таҳқиқоти айнаишиносони тоҷик қарор гирифта, дар ин замина қорҳои зиёде анҷом гирифтааст, ки марбут ба самтҳои гуногуни фаъолияти илмии Айнӣ, аз ҷумла таърихи адабиёт, масъалаҳои назарӣ ва зебоишиносӣ мебошад. Ба эътирофи аҳли таҳқиқ Айнӣ нахустин адабиётшиноси давраи нави таърихи халқи тоҷик буд, ки бо таълифи як силсила асарҳо, ба қавли Холиқ Мирзозода “якҷанд масъалаҳои муҳими таърихи адабиётмон”³, аз ҷумла “масъалаи мероси адабӣ, давраҳои адабиёт, шуур ва худшиносии миллӣ”-ро ҳал намудааст³. Дар рисола мақолаи Х. Мирзозода “Садриддин Айнӣ-аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” муфассал баррасӣ шуда, дидгоҳҳои ӯ оид ба фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ, аз ҷумла “Намунаи адабиёти тоҷик” баҳогузорӣ шудааст. Дар рисола мақолаи Р. Ҳодизода “Масъалаҳои таърихи адабиёт дар “Намунаи адабиёти тоҷик” низ муфассал таҳлил шуда, андешаҳои ин муҳаққиқ дар шинохти ҷустуҷӯҳои Айнӣ оид ба тарзи тасвири реалистӣ дар осори гузаштагон, тарҳи муайяни даврабандии таърихи адабиёт, роҳҳои истифодаи мероси адабии пешин “барои тарбияи насли навраси ҷамъияти сотсиалистӣ” ва “ба тарзи нави илмӣ ва усули тадқиқи марксистӣ омӯختан ва таҳқиқ намудани таърихи адабиёти тоҷик”⁴ арзёбӣ шудааст.

Дар рисола дар радифи таҳқиқоти ҷиддӣ ва муҳиме, ки дар онҳо фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ бевосита баррасӣ шудааст, мақолаҳои Эм. Муллоқандов “Устод Айнӣ-адабиётшинос”, А. Маҳмадаминов “Оид ба фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ” ва рисолаи ҳамин муаллиф “Айнаишиносӣ ва замони ҳозира” таҳлил ва арзёбӣ шуда, муаллиф ба хулоса омадааст, ки таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта ҳарҷанд аз рӯи миқдор чандон зиёд нест, бо вучуди ин таҷрибаи мавҷуда имкон медиҳад баъзе

¹ Маҳмадаминов, А. Садриддин Айнӣ-олим / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. - С.9-10.

² Шукуров, М., Бақозода, Ҷ. Аввалин фикру мулҳиҷаҳои устод Айнӣ дар бораи Бедил / Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 3. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 151-158.-С.152.

³ Мирзозода, Х. Садриддин Айнӣ аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода. Мулҳиҷаҳо дар бораи адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 172-194.-С.17.

⁴ Ҳодизода, Р. Масъалаҳои таърихи адабиёти тоҷик дар “Намунаи адабиёти тоҷик” / Р. Ҳодизода. Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 131-138. -С.135-138.

равишҳои айнишиносиро дар шинохти фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ бо баррасии таълифоти донишмандоне мисли М. Шукуров (М. Шакрӣ), С. Табаров, Р. Ҳошим, Ҷ. Бақозода, Т. Абдучабборов, А. Набиев (А. Набавӣ) ва дигарон мушаххас созем. Дар ин замина мақолаҳои М. Шукуров “Фаъолияти илмии устод Айнӣ ва ҳудогоҳии миллии меҳнаткашони тоҷик”, Соҳиб Табаров “Дар бораи баъзе масъалаҳои ақоиди эстетикӣ С. Айнӣ”, Т. Абдучабборов “Устод Айнӣ ва баъзе масъалаҳои назарияи адабиёт”, Ҷ. Бақозода “Устод Айнӣ ва ташаккули афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум”, Раҳим Ҳошим “Баъзе мулоҳизаҳои Айнӣ дар бораи шеърӯ шоирӣ”, “Асарҳо ва фаъолияти педагогии Айнӣ”, рисолаи Ш. Раҳмонов “Шеър ва Айнӣ” дар рисола таҳлил шуда, моҳияти андешаҳои онҳо оид ба фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ, ки масъалаҳои назария, таърихи адабиёт ва зебоишиносии (эстетикӣ) осори бадеиро фаро мегирад, мушаххас гардидааст.

Дар фасли дувуми ин боб, ки **“Нақд ва арзёбии ҷустуҷӯҳои Айнӣ дар илми забоншиносӣ”** унвон гирифтааст, фаъолияти Айнӣ ҳамчун “сарвари илми забоншиносии тоҷик”¹ ва яке аз поягузори он дар заминаи таҳқиқотҳои анҷомгирифта мушаххас ва таҳқиқоте, ки хидматҳои Айниро дар ҳифз ва ташаккули таҳаввули забони тоҷикӣ ва соҳаи луғатшиносӣ арзёбӣ кардаанд, баррасӣ шудааст.

Аз таҳқиқоти айнишиносон бармеояд, ки Айнӣ аз ибтидои фаъолияти адабию илмӣ ва фарҳангиаш то охири лаҳзаҳои ҳаёташ дар бораи забони тоҷикӣ, алифбо, масъалаҳои имло, забони гуфторӣ мардум ва шеваҳои он, сабки шоиру нависандагон ва луғату истилоҳотшиносӣ як силсила таҳқиқоти арзишмандеро анҷом додааст, ки равиши асосии инкишофи илми забоншиносии тоҷикро дар ин замина муайян менамоянд.

Дар айнишиносӣ нақш ва мавеи Айнӣ дар илми забоншиносӣ, масъалаҳои инкишофи забони адабӣ ва забони осори бадеӣ, таҳқиқоти ӯ дар соҳаи забоншиносӣ, Айнӣ ва забони мардум, дидгоҳҳои ӯ оид ба забони форсӣ ва тоҷикӣ, навсозӣ ва меърибандии забон, забони адабӣ ва гуфторӣ, забони адабӣ ва имло, забони адабӣ ва китобҳои дарсӣ, забони адабӣ ва матбуот, пажӯҳишҳои забоншиносӣ, калимаҳои лаҳҷавӣ ва муқоисаи онҳо бо матнҳои классикӣ то ҷое аз тарафи муҳаққиқони соҳа мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифта, моҳияти ҷустуҷӯҳои ӯ дар ин замина муайян ва

¹ Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.78.

мушаххас карда шудааст. Дар ин замина донишмандоне мисли Р. Ҳошим, Н. Маъсумӣ, М. Шукуров (М. Шакурӣ), Н. Бехбудӣ, Ҳ. Рауфов, Р. Ғаффоров, Х. Отахонова, Б. Камолиддинов, А. Маҳмадаминов ва дигарон як силсила таҳқиқоти қобили мулоҳизаро ба анҷом расондаанд.

Масъалаҳои “фаъолияти илмии устод Айнӣ” дар “соҳаи забоншиносӣ”¹ ва нақшу мавқеи ӯ дар инкишофи забони адабӣ ва забони адабиёти тоҷик² аввалин бор аз ҷониби Р. Ҳошим ба миён гузошта ва баррасӣ шудааст. Раҳим Ҳошим дар мақолаҳои “Сарвари илми забоншиносии тоҷик” ва “Луғатдон ва луғатшинос” хидматҳои Айниро ҳамчун “донандаи ҳам назария ва амалияи забон” дар ҳифзи асолати забони тоҷикӣ, “дар сари кори таҳрир ва таълифи асарҳо, қабул кардани истилоҳҳои илмӣ, тартиб додани китобҳои дарсӣ”³ луғатшиносӣ бузург шинохта, дар симои ӯ чамъ омадани чанд хусусияти муҳим ва асосии “дониши васеъ ва амиқи назариявии замони худ дар соҳаи забон, дониستاني нозуқиҳои забон, на танҳо донистан, балки хеле нозук ҳис кардани хусусиятҳои грамматикӣ, наҳвӣ ва услубии забони тоҷикӣ, ба хубӣ дониستاني забони гуфтугӯӣ, доштани захираҳои бисёр бузурги луғавӣ-ин аз як тараф, аз тарафи дигар, ишқ ва муҳаббати беҳадду андоза ба забони зиндаи модарӣ ва муқаддас дониستاني он”-ро⁴ таъйид мекунад.

Р. Ҳошим ин хислати устод Айниро дар мақолаҳое, ки вай “дар атрофи масъалаҳои забон навиштааст, дар суҳанронҳои вай, дар кори амалии таҳририи вай, дар мушоҳидаҳо ва эродгириҳои вай оид ба забони нависандагони ҳамзамон ва ҳамкораш” мушоҳида карда, дар ин замина хидматҳои Айниро дар муайян кардани “роҳҳои тараққиёти ояндаи он”, “гузашатан ба алифбои нав”, сода кардани забон, коркарди истилоҳот, поксозии забон аз калимаҳои бегона, истифодаи босамар аз лаҳча, тартиб додани луғат ва луғатномаҳо ба таври мушаххас, дар таъя ба таълифоти Айнӣ арзёбӣ ва саҳми “ин меъмори короғоҳ, доно ва муътабар”-ро дар гузоштани “сангҳои аввалини бинои илмӣ забоншиносии мо” таъйид намудааст⁵, ки дар рисола муфассал баррасӣ гардидааст.

¹ Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.72.

² Маъсумӣ, Н. Рол ва мавқеи айнӣшиносӣ дар инкишофи забони адабӣ ва забони адабиёти тоҷик баъд аз револүтсияи Октябр / Н. Маъсумӣ. Ҷаҳҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 230-267. -С.230

³ Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.72.

⁴ Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.73.

⁵ Ҳошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.72. -С.78.

Дар мақолаи “Айнӣ-луғатшинос” Ҳ. Рауфов фаъолияти луғатшиносии Айнӣро муфассал таҳқиқ карда, доир ба паҳлуҳои дигари фаъолияти луғатшиносии Айнӣ, аз ҷумла, заҳматҳои ӯ дар таълифи “Луғати нимтафсилии забони адабии тоҷик” суҳан кардааст. Аз таҳқиқоти ин донишманд маълум мешавад, ки устод Айнӣ дар ин луғат анъанаҳои чандинасраи луғатшиносии тоҷикро бо диққати тамом ва ҷиддияти махсус истифода намуда, қомебиҳои ин соҳаро ба талаботи луғатсозии замони ҳозира мувофиқ қунонидааст. Ба мушоҳидаи ӯ усули луғатсозии устод Айнӣ ба ҷустуҷӯҳои ҳаматарафа, ба тадқиқоти ҷуқури илмӣ, ба таҳқиқи васеи захираи луғавӣ ва зоҳир намудани нозуқиҳои маъноиву соҳти воҳидҳои луғавӣ асос ёфтааст¹. Имтиёзи қори Айнӣро Ҳ. Рауфов ба тариқи зайл дастабандӣ кардааст: наҳуст, муаллиф қалимаҳоро ҳаматарафа санҷида, ба ин васила муносибатҳои лексикиву семантикии воҳидҳои нутқро барқарор намудааст; дувум, сайри таърихии қалима ва инқишофи маъноии онро таъйид кардааст; савум, ба ҳар як воҳиди луғавӣ ранги тадқиқи илмӣ додааст; дигар ин ки қарои таъйини маънои саҳеҳи вожа тарзҳои гуногуни тафсиrho ба қор гирифтааст, ки ифодақунандаи услуби ҳоси ӯ дар шарҳу тафсири қалимот мебошад ва ниҳоят Айнӣ ба қалима ва маънои он аз назари таърихий ниқариста, инқишоф ва тағйироти соҳтори маъноии қалимаҳоро дар ҳуди моддаҳои луғат ба тарзи махсус қайд намудааст.

Мақолаи Н. Маъсумӣ “Рол ва мақеи С. Айнӣ дар инқишофи забони адабӣ ва забони адабиёти тоҷик баъд аз револутсияи Октябр”, ки дар солҳои панҷоҳум таълиф шудааст, паҳлуҳои гуногуни фаъолияти Айнӣро дар соҳаи қабон фаро гирифта муаллиф маъсалаҳоро, ки Айнӣ қарои инқишофи забони тоҷикӣ ҳаллу қасл кардааст, ба тариқи зер тақсимбандӣ кардааст: а) муборизаи Айнӣ бар зидди турқпарастон ва эронпарастон қарои инқишофи забони ҳозираи адабии тоҷик ва ҳифзи асолати он; б) талоши Айнӣ қарои тозагӣ, боигарӣ ва қасоҳати забони адабии тоҷик; в) С. Айнӣ дар қарои тарзи баён ва ифода; г) С. Айнӣ дар қарои забони настри бадеӣ ва вазиқои нависандагон.

Дар ин мақола қеҳраи устод Айнӣ ҳамқун қабоншинос ва муборизи собитқадам қарои инқишофи забони адабӣ, ҳифзи асолати он ҳамқун унсури ҳувияти миллӣ муаррифӣшудааст, ки дар айнишиносии солҳои панҷоҳум иқдоми муҳим дар шиноҳт ва арзёбии хидматҳои Айнӣ дар роҳи ташаққули забони тоҷикӣ буда, дар рисола ҳаматарафа таҳлил шудааст.

¹ Рауфов, Ҳ. Айнӣ-луғатшинос / Ҳ. Рауфов // Қашнномаи Айнӣ. Қузъи 5. – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 152-158. -С.155.

Дар мақолаҳои М. Шукуров “Устод Айни ва забони халқ”, М. Бехбудӣ “С. Айни ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик”, Б. Камолитдинов “С. Айни ва забони давлатӣ”, Х. Отахонова “Чанд масъалаи забон дар мактубҳои устод Айни”, А. Маҳмадаминов “Забон ва услуби устод Рӯдакӣ аз назари С. Айни”, “Андешаҳои С. Айни доир ба забони тоҷикӣ” ва О. Қосимов, Н. Зукуров “Саҳми устод Айни дар луғатнигории тиббӣ” масъалаи талошҳои Айни дар роҳи поксозии забон ва истифодаи огоҳона аз унсурҳои забони халқ, сабки нигориш ва корбурди ғановати забони китобиву гуфтугӯӣ, маъноӣ таъбирҳои “забони адабӣ ва авоми тоҷик” аз нигоҳи устод Айни, масъалаи омӯхтани забони халқ, истифодаи захираи лаҳҷаҳо дар забони адабӣ, дар айни замон аз худ намудани забони асарҳои классикони адабиёти тоҷик, дуруст ва бамавеъ кор фармудани калимаҳо, нигоҳ доштани тозагӣ ва риояи табиати миллии забони тоҷикӣ, риояи қоидаҳои он ва монанди инҳо баррасӣ шуда, дар рисола моҳияти ин ҷустуҷӯҳо мушаххас гардидааст.

Дар фасли савуми ин боб, ки **“Пажӯҳишҳо дар боби осори таърихӣ нависанда”** унвон дорад, андешаву орои айнишиносон оид ба “яке аз муҳимтарин моддаҳои маромномаи эҷодкорӣ илмиву адабии”¹ Айнишинохт ва арзёбии таърих баррасӣ шудааст. Дар рисола фаъолияти таърихнигорӣ устод Айни дар заминаи осори илмӣ З. Ш. Раҷабов, И. С. Брагинский, М. Шакурӣ, С. Ш. Табаров, А. Мухторов ва дигарон мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифта, таъсири идеологияи ҳоким дар шаклгирӣ андешаҳои донишмандон нишон дода шудааст. Бо таҳлили қиёсӣ собит шудааст, ки аввалин муҳаққиқе, ки Айниро “Аввалин таърихнигори халқи тоҷик” унвон кардааст, Аҳрор Мухторов мебошад. Ин донишманд дар мақолааш “Садриддин Айни-муаррих” (“Садриддин Айни-историк”) менависад: “Соли 1920 дар саҳифаҳои журнали “Шуълаи инқилоб” (“Пламя революции”) дар шакли очерки таърихӣ асари ӯ (Айни-шарҳи мо) зери унвони “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” (“История мангитских эмиров Бухары”) пайдо шуд. Баъд аз се сол, дар соли 1923 баъди такмилҳое ин очеркҳо дар шакли китоби алоҳида дар Тошканд нашр шуданд. Соли 1926 дар Маскав асари дигари С. Айни “Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар” (“Материалы по истории Бухарской революции”) ба ҷоп расид”².

¹ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.237.

² Мухторов, А. Садриддин Айни- историк / А. Мухторов // Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233. -С.233.

Дар бораи ин асари таърихии Айнӣ дар вақташ И. С. Брагинский, З. Раҷабов, Р. Ҳошим ва дигарон андешаҳои худро баён кардаанд. И. С. Брагинский “аҳамияти бузурги таърихӣ дошта”-ни ин асари устодро таъкид карда бошад ҳам, онро “дар шакли порчаҳои бадеӣ навишта шуда буд”¹ мегӯяд, ки ишора ба тарзи нигориши нависанда дорад.

Профессор З. Раҷабов дар рисолаи “Садриддин Айнӣ-муаррихи халқи тоҷик” дар бораи ин асари устод Айнӣ, чунон ки Раҳим Ҳошим таъйид кардааст, “аввалин шуда ба таври муфассал истода мегузарад. Муаллиф маълумотҳоеро, ки ин асар дар бар гирифтааст, мухтасаран баён намуда, лаҳзаҳои муҳими онро махсусан зикр мекунад ва зимнан баъзе камбудии асарро қайд менамояд”².

Мақолаи Раҳим Ҳошим “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби нигориши он” аввалин мақолае мебошад, ки муаллиф аҳамияти таърихӣ ва “тамоюлотии адабии” ин асари устодро дақиқкорона муайян ва арзёбӣ намудааст. Ин донишманд таърихи Бухороро дар давраи салтанати амирони Манғит аз соли 1753 то 2-юми сентябри соли 1920 дар бар гирифтани ин асарро таъйид карда, аз манбаҳои таърихии “Таърихи шоҳрухӣ”-таълифи Мулло Ниёз ном яке аз муҳаррирони Фарғонаро, ки қисми амирони Бухорояш аз “Мустафод-ул-ахбор” гирифта шудааст ва “Таърихи амирони Манғит”-и Мирзоазими Сомӣ истифода кардани Айнӣро ёдрас менамояд. Ягона манбаи хориҷие, ки Айнӣ дар вақти навиштани ин китоб истифода кардааст, “Таърихи Эрон” будааст, ки аввали асри 19 аз тарафи сафири Англия дар Эрон Малколм навишта шудааст. Манбаҳои русӣ ё хориҷии дигаре дар ихтиёри Айнӣ набудааст. Ба шаҳодати Раҳим Ҳошим “Айнӣ воқеаҳои айёми салтанати амир Абдулаҳадро бештар аз таърихи Мирзоазими Сомӣ фаро гирифтааст”³. Ба мушоҳидаи ин донишманд Айнӣ бо таълифи ин асар ҳамчун муаррих “услуби воқеанигории махсус ва навро пеш гирифтааст”, ки аз гузаштагонӣ худ фарқ дорад. Ин фарқият, пеш аз ҳама, дар он зоҳир шудааст, ки Айнӣ дар ин асар на ба баёни лашкаркашиҳо, ба шарҳи шикорравӣ ва сафарҳои гуногуни амирон, низоъҳои байнихудии онҳо, балки бештар ба нишон додани симои онҳо, ҳаёти хусусии онҳо кӯшида, шахсияти онон ва атрофиёнашонро дар асоси фактҳо фош намуда, аҳволи иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатро, хусусан аҳволи табақкаи меҳнаткашро баён намудааст.

¹ Брагинский, И. С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ / И. С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 193 с. -С.61.

² Ҳошим, Р. “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби нигориши он / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддештҳо. – Душанбе: 1989. – С. 55-64. -С.56.

³ Ҳошим, Р. “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби нигориши он / Р. Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддештҳо. – Душанбе: 1989. – С. 55-64. -С.56.

Раҳим Ҳошим дар тақя ба ишораи зерини Айнӣ ба услуби таърихнигории муаррихони Шарқ сабки таърихнигории ўро муайян намудааст. Дар рисола ҷустуҷӯҳои Р. Ҳошим дар боби усули таърихнигории Айнӣ, ки ба воқеият тақя дорад, ба таври ҷомеъ баррасӣ шудааст.

Дар байни таълифоти доир ба фаъолияти таърихнигории Айнӣ эҷод шуда мақолаи А. Мухторов “Садриддин Айнӣ – муаррих” ҷойгоҳи хос дошта, муаллиф дар ин мақола тозаҷӯҳои Айниро дар фарогирии воқеиятҳои таърихӣ ва усули ниғориш мушаххас сохта, дар ин замина дар бораи асарҳои таърихӣ ў “Таърихи амирони манғитияи Бухоро”, “Бухоро инқилоби таърихи учун материаллари”, “Шӯриши Муқаннаъ”, “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик”, “Тирози ҷаҳон”, “Ҷашни таърихӣ” ва заминаҳои хучҷативу таърихӣ баъзе осори бадеии Айнӣ маълумоти муҳимро дар ихтиёри хонанда мегузорад, ки дар рисола муфассал таҳлил шудааст¹.

М. Имомзода дар мақолаи “Нигоҳи Айнӣ ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро” бори аввал диди илмӣ ва таърихӣ Айниро дар заминаи мушкilotи иҷтимоӣ ва сиёсии замони мавриди назараш, аз ҷумла масъалаи “юриши ғосибонаи артиши ҳукумати подшоҳии рус ба Осиёи Миёна ва муборизаи бесуботона ва дар айни замон тобеияти ҷоплусонаи амирони манғит бо онҳо”² таҳқиқ ва арзёбӣ кардааст, ки аз бисёр ҷиҳат бозгӯи ҷанбаи тозаи ҳунари таърихнигории Айнӣ ва диди моҳиятҷӯи муаллиф мебошад. Муҳаққиқ масъалаи зикршударо дар заминаи таҳлил ва баррасии “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” анҷом дода, баъзе паҳлаҳои усули таърихнигории Айниро ба таври мушаххас муайян намудааст, ки дар рисола мушаххасан арзёбӣ шудааст.

Дар мақолаи Б. Валихоҷаев “Таърихи инқилоби Бухоро” ва масъалаҳои муҳити адабӣ”, маҳорати таърихнигории Айнӣ дар заминаи инъикоси “масъалаҳои муҳити адабӣ, намояндагони ҷараёни маданияи адабии охири садаи 19 ва аввали садаи 20 дар мисоли “Ёддоштҳо”, “Намунаи адабиёти тоҷик”, “Таърихи инқилоби Бухоро ва ғайра”³ (64, 88) баррасӣ шуда, Камол Айнӣ дар мақолаи “Китобе, ки ҳафт сол дар зиндон буд” ҳамчун муқаддимаи китоби устод Айнӣ “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро” (ҷопи Техрон, 1381) назарӣёт ва усули таърихнигории Айниро дар асоси санадҳои қотей

¹ Мухторов, А. Садриддин Айнӣ- историк / А. Мухторов // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233. -С.226-227.

² Имомзода, М. Нигоҳи Айнӣ ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро / М. Имомзода // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 12. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 19-32. -С.20.

³ Валихоҷаев, Б. “Таърихи инқилоби Бухоро” ва масъалаҳои муҳити адабӣ / Б. Валихоҷаев // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷузъи 9. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 88-95. -С.88.

арзёбӣ карда, хучатписандӣ ва эътимод ба ҳақиқати таърихро аз тамоюли вижаи таърихнигорӣ ва усули илмии инъикоси воқеиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар таҷрибаи устод Айнӣ ба шумор меоварад.

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳои дар ин фасл анҷомгирифта нуктаи муҳим ин аст, ки устод Айнӣ бо таълифи осори таърихӣ ва истифодаи огоҳонаи асноди таърихӣ дар асарҳои бадеиаш чехраи хунарии худро ҳамчун таърихнигори ҳаққӯву ҳақшинос ва баёнгари андешаҳои ормонгароёнаи миллӣ барои имрӯзу фардо ҳифз намудааст. Он чи дар ин фасл гуфта шуд, собит месозад, ки Айнӣ дар шиноخت ва инъикоси воқеаҳои таърихӣ марбут ба сарнавишти миллати тоҷик дар осори таърихаш берӯю риё буда, чехраи асили инсонӣ ва хунарии худро ҳамчун амонати таърих ба ихтиёри наслҳои имрӯзу оянда супоридааст, ки ҷузъе аз сарнавишти миллати тоҷик мебошад.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои таҳқиқ ба таври зерин ҷамъбаст гардидаанд:

1. Таҳқиқ ва арзёбии ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Садриддин Айнӣ аз нимаи дувуми солҳои бистуми садаи бист шуруъ шуда, соҳаи мустақили айнаишиносиро ба вучуд овард, ки се марҳаларо дар бар мегирад. Марҳалаи аввал аз солҳои бистум то шастум, дувум аз солҳои ҳафтодум то навад ва савум давраи Итиқлолро дар бар мегирад, ки ҳар кадом бо хусусиятҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ мекунад.

2. Хусусиятҳои хоси марҳалаи аввали ҷустуҷӯҳои айнаишиносиро дар шинохти аҳвол ва осори устод Айнӣ равиши усулии таҳқиқ ва тобеият ба тамоюлҳои ақидатии (идеологӣ) сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мушаххас менамояд, ки зерин таъсири сиёсати ҳоким шакл гирифта, то нимаи давуми солҳои шаст идома ёфтааст. Аз нахустин таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта, яъне мақолаҳои Б. Азизӣ, Ҷ. Иқромӣ, Н. Бектош ва дигарон назари айнаишиносон ба замони зиндагӣ, муҳити адабию фарҳангӣ ва аҳволу осори С. Айнӣ ҷанбаи амиқи сиёсӣ ва иҷтимоӣгароии маҳз дошта, таҳқиқ ва арзёбии мушкилоти мавриди назар аз мавқеи идеологияи расмӣ ҳизби ҳоким сурат гирифтааст.

3. Дар марҳалаи аввал асосан “Намунаи адабиёти тоҷик”, повести “Одина” ва романи “Дохунда” баррасӣ шудааст, ки аксаран холисона набуда, моҳияти ҷустуҷӯҳои нависанда зерин таъсири идеологияи сиёсатгаро ва иҷтимоӣгаро таҳриф шудааст. Дар ин миён, бо вучуди ҷанбаҳои манфии ақидатӣ, мақолаи Н. Бектош “Садриддин Айнӣ дар адабиёти инқилобии

точик” ва рисолаи ӯ “Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ” аз арзиши хос бархурдор буда, дар онҳо бори аввал замон ва муҳити зиндагӣ, нашъати иҷтимоӣ ва ташаккулу таҳаввули роҳи эҷодии Айни то инқилоб ва баъди он аз мавқеияти касбӣ баррасӣ шуда, хусусиятҳои мундариҷаи ғоявӣ ва бадеии насри Айни ва баъзе камбудихоии он воқеъбинона муайян карда шудааст.

4. Дар таҳқиқоти баъдӣ, аз ҷумла асарҳои И. Брагинский, М. Шукуров, З. Муллоҷонова, Н. Маъсумӣ, А. Маниёзов, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Х. Отахонова ва дигарон, ки дар ин марҳала ба вучуд омадааст, масъалаҳои ҳаёт ва эҷодиёти тоинқилобии Айни (назм, наср, публитситика ва осори педагогӣ), асарҳои ҷудогонаи насрии нависанда (повести “Одина”, романҳои “Дохунда”, “Ёддоштҳо”, осори публитсистӣ ва педагогии давраи шуравӣ), фаъолияти илмии Айни ва монанди инҳо баррасӣ шудаанд, ки нисбат ба солҳои бисту сӣ пурғунҷош ва аҳамиятнок мебошанд.

5. Дар аксари таҳқиқоте, ки дар марҳалаи дувуми айнашиносӣ ба майдон омадаанд, аҳвол ва осори Айни дар замианаи воқеиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва адабии замони шуравӣ таҳқиқ ва таҳлил шудаанд, ки низ тобеияти усули таҳқиқ ва андешаҳои назарии муаллифон ба идеологияи расмӣ равшан ба назар мерасад ва моҳияти ҷустуҷӯҳои онҳоро муайян менамояд. Дар ин замина ҷустуҷӯҳои илмии айнашиносоне мисли М. Шукуров, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Р. Фиш ва Р. Ҳошим, Р. Ҳодизода, А. Набиев, А. Кӯчаров, А. Маҳамадаминов ва дигарон ҷобили мулоҳиза буда, ин муҳаққикон дар шинохти мушаххасоти зиндагинома ва осори устод Айни аз равишҳои усулли таҳқиқи таърихив муқоисавӣ истифода карда, концепсияи хоси арзёбии аҳвол ва осори Айниро шакл додаанд, ки чехраи инсонӣ ва ҳунарии нависандаро воқеъбинона ба хонанда менамоянд.

6. Аз таҳқиқоти доир ба ҳаёт ва эҷодиёти устод Айни анҷомгирифта бармеояд, ки ӯ дар таърихи илму адабиёт ва фарҳанги тоҷикон нақш ва ҷойгоҳи хос дошта, таҷрибааш дар ташаккул ва инкишофи адабу фарҳанги миллат бешоибаст. Яке аз паҳлуҳои аҳвол ва осори Айниро дар айнашиносӣ муносибати ӯ ба инқилоби Октябр ва ҷадидон муайян мекунад, ки дар ин марҳала масъалаи мазкур мавриди тавачҷуҳи хоси баъзе муҳаққикон қарор дошта, мавқеи Айни мушаххас карда шудааст. Ҷустуҷӯҳои дар ин самт анҷомгирифта далели он аст, ки пойбандии Айни ба инқилоби таҳмилии Октябр, пеш аз ҳама, дар пояи шинохти манфиат ва мавқеи инсон дар ҷамеа устувор гардида, ин равиш ҳеҷ гоҳ монегӣ таҳаввули андешаи худшиносии миллӣ дар самтҳои фаъолияти адабӣ, илмӣ ва публитсистии ӯ нашудааст, баръакс заминаро барои таҳаввули афкори иҷтимоӣ ва

инсонпарваронаи ӯ фароҳам овардааст, ки мероси адабию илмиаш ин фарзиятро таъйид мекунад.

7. Хусусияти умдаи марҳалаи савуми ҷустуҷӯҳои айнишиносонро навназарӣ ва биниши тозаи интиқодӣ мушаххас месозад, ки ифодагари равиши хоси ташаккул ва таҳаввули ин соҳа ва ҷустуҷӯҳои илмии муҳаққиқон мебошад. Омили асосии ин таҳавулот тағйироти сиёсиву иҷтимоӣ дар ҷомеа рухдода, ошкорбаёнӣ ҳақталошӣ, баҳусус фарорасии истиқлолияти воқеии кишвар мебошад, ки шароитро барои баёни андешаву оро муҳайё сохт ва имконе фароҳам омад, ки айнишиносон ба аҳвол ва осори Айнӣ, аз ҷумла шинохти чехраи инсонӣ ва ҳунарии ӯ, мансубияти иҷтимоиву ақидатии нависанда ва таъсири он ба эҷодиёташ, ҳифзи ҳувияти миллӣ, талоши бешоиба барои барқарор кардани ҳуқуқҳои таърихии адабию фарҳангии тоҷикон бо навназарӣ ва биниши тозаи интиқодии моҳиятҷӯ бархурд кунанд ва ҳақиқати сарнавишти инсонӣ ва ҳунарии Айниро бинамоянд.

8. Афзалияти дигари ҷустуҷӯҳо илмии айнишиносонро дар ин марҳала бо диди нав ва моҳиятҷӯ ба таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни фаъолияти адабиву илмӣ ва фарҳангии Айнӣ тавачҷуҳ кардан ва ҷиҳатҳои торик ё баҳсноки андешаву орои ӯ, аз ҷумла муносибаташ ба сиёсати вақт, ҷараёни ҷадидия, забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ ва асолати меросбариро воқеъбинона таҳқиқ ва арзёбӣ намудан муайян менамояд, ки шинохти воқеъбинонаи сарнавишти нависанда дар фаросӯи таърих мебошад.

9. Аз солҳои бистуми садаи гузашта ба ин тараф яке аз хусусиятҳои асосии ҷустуҷӯҳои айнишиносонро таҳқиқ ва арзёбии масъалаи мундариҷаи ғоявии осори Айнӣ ташкил менамуд, ки мутобиқи ҳақиқати идеологияи ҳоким шакл гирифта буд. Ба ин далел, тамоюли асосии равиши таҳқиқро нақши Айнӣ дар тасвир ва шарҳу маънидоди мушкilotи сиёсиву иҷтимоӣ ва ахлоқӣ муайян мекард. Дар ин замина таҳқиқоти анҷомгирифта дар шинохт ва арзёбии ҳунари нависанда дар офариниши образҳои бадеӣ, шахсиятпардозӣ, усули сюжетсозӣ, сохтори копозитсионӣ, забон ва сабки нависанда низ қобили мулоиза мебошад.

Муқоисаи таҳқиқоти дар ин самт анҷомгирифта нишон медиҳад, ки ҳунари Айниро дар офаридани образҳои бадеӣ, характерҳо, банду бастаи асари бадеӣ, пеш аз ҳама, фарогирии воқеиятҳои зиёд, лаҳзаҳо, муносибати шахсиятҳои асар ба ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ва шахсиятҳо мушаххас сохта, дар ин замина тасвири дақиқи бадеии воқеиятҳо ва ҳулқу ҳуҷи

шахсиятҳо омили аслии ташаккул ва таҳаввули тарзи бадеии нигориши нависанда мебошад.

10. Фаъолияти адабиётшиносии Айнӣ чузъи муҳими таҳқиқоти айнишиносон буда, чехраи ўро ҳамчун “аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” ба хонанда муаррифӣ мекунад. Дар така ба таҳқиқоти дар ин замина анҷомгиррифта метавон хулоса кард, ки адабиётшиносӣ аз ибтидои фаъолияти эҷодӣ то охири рӯзҳои ҳаёташ чузъи асосии ҷустуҷӯҳои эҷодии Айнӣ қарор гирифта, дар ин самт ӯ дар фосолаи мушаххаси замони қорҳои шоистаеро ба анҷом расонидааст. Муҳаққиқон Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, Э. Муллоқандов, А. Маҳмадаминов ва дигарон фаъолияти адабиётшиносии Айнӣро дар таҳқиқ ва арзёбии мушкилоти таърихи адабиёт, масъалаҳои назарӣ ва зебоишиносӣ (эстетикӣ) дар мисоли “Намунаи адабиёти тоҷик”, таҳқиқоташ доир ба рӯзгор ва осори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Восифӣ, Навоӣ ва ғайра муҳим шинохта, ўро бунёдгузори равиши тозаии илми адабиётшиносии навини тоҷик ба шумор овардаанд.

11. Муҳаққиқон фаъолияти забоншиносиро низ чузъи муҳими ҷустуҷӯҳои эҷодии Айнӣ шинохта, нақши андешаву орои ўро дар ҳифзи хувияти миллӣ ва арзишҳои фарҳангии тоҷикон бузург маънидод кардаанд. Аз таҳқиқоти дар ин замина анҷомгиррифта бармеояд, ки забон барои Айнӣ аз оғози фаъолияти эҷодиаши унсурҳои муҳими хувиятсозии миллӣ буда, ин тамоюли фикрӣ дар пешниҳод ва ҳалли масъалаҳои бунёдии забон раҳнамои ӯ будааст. Ба ин далел, бебабаб нест, ки Айнӣ дар давоми фаъолияти эҷодиаши масъалаҳои бунёдии забон-ҳифзи асолати забони тоҷикӣ, поксозии забон, интиҳоби забони миллии содаву оммафаҳм, муносибати эҷодқорона ба забони гуфторӣ, луғату луғатсозӣ ва ғайраро ба миён гузошта дар роҳи ҳаллу фасли мусбати онҳо талош варзидааст.

12. Муруре ба осори таърихии Айнӣ ва таҳқиқоти дар ин замина анҷомдодаи адабиётшиносон ва таърихшиносон собит месозад, ки таърих барои ӯ аз оғоз, ба қавли худаш “силоҳе дар муборизаи роҳи фардо” будааст. Аз таҳқиқоти дар ин замина анҷомдодаи М. Шакурӣ, Р. Ҳошим, З. Ш. Раҷабов, А. Мухторов, Б. Валихоҷаев, М. Имомзода, Л. Н. Демидчик ва дигарон маълум мешавад, ки устод Айнӣ бо таълифи осори таърихӣ ва истифодаи огоҳонаи асноди таърихӣ дар осори бадеияш чехраи ҳунарии худро ҳамчун таърихнигори ҳақҷӯву ҳақшинос ва баёнгари андешаҳои ормонгароёнаи миллӣ барои имрӯзу фардо ҳифз намудааст. Айнӣ дар шиноخت ва инъикоси воқеиятҳои таърихии гузаштаву муосири марбут ба сарнавишти миллати тоҷик дар осори таърихӣ ва бадеиаши берӯю риё буда, чехраи асили

инсонӣ ва хунарии худро ҳамчун амонати таърих ба ихтиёри наслҳои имрӯзу фардо супурдааст, ки низ чузъе аз сифоти миллати тоҷик мебошад.

ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚ

Аз баррасиҷо ва арзёбиҷои анҷомгирифта маълум мешавад, ки оид ба раванди айнишиносӣ ва баъзе паҳлуҷои он таҳлилҷо ва арзёбиҷое сурат гирифта бошад ҳам, аммо то ба имрӯз ин мавзӯ ба тарзи монографӣ мавриди таҳқиқ ва баррасии ҷомеъ қарор нагирифтааст. Доираи мавзуи баҳс ва миқёси ҷуғрофиёии айнишиносӣ васеъ буда, маҳдудаи шуравии собиқ ва ҷаҳонро дар бар мегирад, ки фаро гирифтани он дар ин таҳқиқот аз имкон берун буд. Бинобар ин, дар диссертатсия кӯшиш ба харҷ дода шуд, ки марҳалаҷо ва тамоюлҷои инкишофи айнишиносӣ, ҷустуҷӯҷои муҳаққиқон дар шинохти хусусиятҷои мундариҷавию ғоявӣ ва бадеии осори нависанда ва омӯзиши паҳлуҷои дигари фаъолияти илмии Айни ҳамчун адабиётшинос, забоншинос ва муаррих муайян ва мушаххас карда шавад. Дар алоҷамандӣ бо мавзуи мавриди таҳқиқ барои истифодаи амалии он пешниҳодҷои зерин тавсия карда мешаванд.

1. Диссертатсия ба унвонҷӯёни дараҷаҷои илмӣ ва муҳаққиқони соҳа дар таҳқиқ ва арзёбии мавзӯҷои ба ин монанд ва баррасии таҳқиқоти дар ин замина анҷомгирифта метавонад ёрии назарӣ ва амалӣ расонад.

2. Дар диссертатсияи алоҳида мавриди омӯзиши амиқ қарор додани паҳлуҷои ҷудогонаи айнишиносӣ, аз ҷумла ҷустуҷӯҷои шахсиятҷои алоҳида дар омӯзиши ҳаёту осор ва хунари тасвиргарии устод Айни барои муайян кардани нақши ӯ дар инкишофи адабиёти тоҷик муҳим ба назар мерасад.

3. Зарурати таҳқиқ ва арзёбии таҳқиқоти адабиётшиносон доир ба аҳвол ва осори шоирон ва нависандағони дигар дар миён буда, ин мушкилот бояд мавриди тавачҷуҳи донишмандони соҳа қарор бигирад.

4. Дар диссертатсия ба таври алоҳида мавриди таҳқиқ қарор гирифтани таҷрибаи айнишиносон барои муайян намудани нақш ва ҷойгоҳи Айни дар таърихи адабиёти навини тоҷик муҳим ба шумор меравад.

5. Таҷрибаи айнишиносон барои шинохти тамоюлҷои гуногуни инкишофи адабиёти тоҷик, аз ҷумла назму наср ва арзёбии паҳлуҷои хунари ва мундариҷаи ғоявии он ёрии бевосита мерасонад.

6. Омӯзиши ҳаматарафаи тадқиқоти адабиётшиносон доир ба фаъолияти шоиру нависандагони алоҳида бо мақсади муайян намудани мухтассот ва арзиши бадеии осори онҳо муҳим мебошад.

7. Маводи дар диссертатсия фароҳамомада барои омӯзиш ва таълими таърихи адабиёти тоҷик, ҳаёт ва осори шоирон ва нависандагон, нақди адабӣ, сабқшиносӣ ва балоғати сухан, курсҳо ва семинарҳои тахассусии факултетҳои гуманитарии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам меоварад.

8. Таҳқиқоти айнишинсон чехраи комили инсонӣ ва адабии Айниро ба хонанда намуда, имкон фароҳам меоварад, ки бахши муҳими натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои муҳаққиқонро дар ҷараёни таълими фанҳои таърихи адабиёт, адабиёти гузаштаву имрӯза, адабиёти шифоҳӣ ва ҳамчунин дар ҷараёни соатҳои иарбиявӣ дар муассисаҳои олии касбии кишвар фаровон истифода намуд.

Дар маҷмӯъ, ҳаёт ва осори Айни ва таҳқиқотҳои адабиётшиносон дар шинохти тамоюлҳои эҷодии ӯ яке аз паҳлуҳои адабиёти навини тоҷик буда, диссертатсияи мазкур ибтидои пажӯҳишҳои вижаи илмӣ дар ин самт мебошад ва таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба омӯзиши масъалаҳои марбут ба он ҷалб менамояд. Таҳқиқи ҳаматарафа ва фарогири таҳқиқотҳо доир ба таърихи адабиёт, аз ҷумла аҳвол ва осори шоиру нависандагони алоҳида аз мушкilotи мубрами адабиётшиносӣ буда, дурнамои мавзуи мавриди таҳқиқро муайян менамояд.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Федератсияи Россия:

[1-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Нақди вижагиҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори Айни дар таҳқиқоти айнишинсон. Суханшиносӣ, 2024 №1;

[2-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Айнишиноси навҷӯ ва моҳиятбин. Суханшиносӣ, 2023 №3, саҳ.105-115;

[3-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Айнишиносӣ дар давраи истиклол. Суханшиносӣ, 2023 №4, саҳ.174-188;

[4-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Арзёбии фаъолияти адабиётшиносии Айни. Паёми Донишгоҳи забонҳо. 2023. № 4 (52), саҳ. 232-241;

[5-М]. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Ҷустуҷӯҳои бадеии Айнӣ аз нигоҳи айтинишиносон. Паёми Донишгоҳи забонҳо. 2024. № 1 (53);

II. Суханронии дар конференсияҳо ва нишастҳои илмӣ:

6. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Айтинишиносе муваффақ аз Самарқанд/ Маводи Нахустин анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ таҳти унвони “Мероси илмию адабии Садриддин Айнӣ”. Самарқанд, 2024.

7. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Нигоҳе ба таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ/ суханронӣ дар Конференсияи илмӣ–амалӣ бахшида ба “Ҳафтаи илм” дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 02-16 апрели 2024.

8. Сирочзода Ҷамолиддин Қиём. Дидгоҳи ноқидии Айнӣ дар таҳқиқи адабиётшиносии тоҷик (чоп нашуда, барои конференсияи 100-солагии Соҳиб Табаров) 19.11.2024.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ**

На правах рукописи

УДК: 891.550(091)(83.3)

СИРОДЖЗОДА ДЖАМОЛИДДИН КИЁМ

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ АЙНИВЕДЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата
филологических наук по специальности 10.01.00 -
Литературоведения (10.01.01 – Таджикская литература)

Душанбе - 2024

Диссертация была выполнена в отделе современной литературы Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ.

Научный руководитель: **Мухаммадиев Шамсиддин Муродович** – кандидат филологических наук, заместитель директора Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки по науке и учёбе НАНТ;

Официальные оппоненты: **Солехов Шамсиддин Аслиддинович** – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории таджикской литературы Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни;
Мухаммадизода Карор Мухаммади – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой теории и современной таджикско-персидской литературы Национального университета Таджикистана.

Ведущая организация: Государственное образовательное учреждение «Международный университет иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода».

Защита диссертации состоится 11 марта 2025 года, в 13³⁰ на заседании Диссертационного совета 6Д.КОА-067 в Институте языка и литературы имени Рудаки НАНТ (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.izar.tj и в Центральной библиотеке Института языка и литературы имени Рудаки по адресу: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21.

Автореферат разослан « _____ » _____ 2025 года.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук**

Мухамедходжаева Р.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В истории таджикского народа Садриддин Саидмуродзода Айни признан одним из величайших мастеров слова, совершивших революцию в общественной, литературной и культурной жизни своего народа. Учёные рассматривали его появление как «общественный, историко-культурный феномен» не только для таджиков, но и для мировой литературы»¹ (127, 284).

Айни, будучи великим сыном своего времени, был одним из тех личностей, которые глубоко понимали духовные потребности общества и своей литературно-общественной деятельностью и новаторством создали новую страницу в истории таджикской литературы и культуры. По словам М. Шаури (М. Шукуров) Айни «внёс коренные изменения в литературу своего народа, произвёл такие изменения, которые отразились на качестве литературы, изменили основные принципы изображения человека и жизни. Его признали основоположником новой таджикской литературы»² (191, 5).

Устод Айни благодаря своему своеобразному и неповторимому стилю выражения, новаторской подаче, оригинальной форме произведения и реалистическому изображению явлений достиг такого высокого положения, что в литературе появился уникальный стиль письма, известный как «школа Айни», увековечивший его имя.

Это значимое литературное событие положило начало к возникновению нового самостоятельного направления – айниведения, в рамках которого учёные занимаются изучением и оценкой времени, жизни, содержательных, структурных и художественных особенностей творчества писателя. По словам И. С. Брагинского айниведение «особый термин, точно выражающий реальное состояние всестороннего изучения жизни и творчества Садриддина Айни с 1935 года»³ (127, 284). География этой области литературоведения обширна и включает в себя страны бывшего Советского Союза, а также страны Европы и Азии, что за прошедшее время принесло значимые результаты.

Если принять во внимание статью Абулькасима Лахути «Садриддин Айни» и первые дискуссионные работы, в том числе статьи Нарзулло Бектоша, Бахриддина Азизи и Джалола Икрами о творческой деятельности Айни, то айниведение в Таджикистане началось в двадцатые годы прошлого века и

¹ Брагинский, И. С. Итоги и перспективы айнианы / И. С. Брагинский // Чашнномаи Айни. Чузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 284-293. -С.284

²Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С. 5.

³ Брагинский, И. С. Итоги и перспективы айнианы / И. С. Брагинский // Чашнномаи Айни. Чузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 284-293. -С.284.

продолжается по сей день. Начиная с 1930-х годов двадцатого века, и особенно в период празднования 30-летия творческой деятельности Айни, в изучении и оценке его жизни и творчества наметился новый плодотворный этап, ознаменовавший значительный прогресс в айниведении.

Одним из основных факторов становления и эволюции айниведения в Таджикистане является, прежде всего, большое внимание общественности и учёных к социально-художественной позиции Айни в обществе и уникальной социально-литературной мысли писателя в освещении социальных реалий того времени в своих произведениях. Достижения таджикских учёных в этом направлении обогатили знания в области айниведения и подняли его на более высокий уровень. Также была проделана большая работа, связанная с публикациями произведений и оценкой различных сторон жизни и творчества Айни, которая во многом ценна, но, к сожалению, по сей день всестороннего и многогранного исследования всех этапов развития этой сферы проведено не было.

Семидесятые, восьмидесятые, девяностые годы двадцатого века и период независимости можно назвать новым и плодотворным этапом айниведения. Хочется особо отметить научные исследования того времени М. Шакури, И. Брагинского, Л. Демидчик, А. Сайфуллоева, Ю. Бобоева, А. Маниёзова, Х. Мирзозода, Х. Шарифова, С. Амиркулова, А. Кучарова, Х. Асозода, А. Набави, А. Махмадаминовой и др., в которых авторы конкретизируют специфику и преимущества этапов развития таджикского айниведения. Современные новаторские тенденции в познании жизненной и творческой судьбы Айни, точном раскрытии его человеческого и художественного лица являются новейшими достижениями исследователей жизни и творчества писателя.

По этой причине айниведение в Таджикистане имеет свои этапы, подходы и специфические особенности, а его история до сих пор не изучена поэтапно. Со временем таджикское айниведение прошло через определённые этапы становления и развития, а имеющиеся в этом контексте материалы нуждаются в изучении и оценке со стороны общественности, что подтверждает актуальность темы диссертационного исследования.

Степень изученности темы. Несмотря на то, что данная тема не стала предметом монографического исследования, в ряде проведённых работ о жизни и творчестве Айни, наличествуют краткие указания на цели и подходы исследователей и вкладе того или иного учёного в изучение жизни и творчества писателя. В таких исследованиях, в зависимости от темы, учёные данной области рассматривали некоторые статьи или комментарии, написанные об Айни и его произведениях, и обсуждали их положительные и

отрицательные аспекты, что весьма ценно как опыт изучения жизни и творчества писателя.

Эта история начинается со статей Абулькасима Лахути «Садриддин Айни» (1926), Кори Очили “Муваффақияти бузурге дар майдони адабиёт” («Большой успех в области литературы») (1927) и Саида Нафиси “Намунаи адабиёти тоҷик” («Образец таджикской литературы») (1927) и продолжилась в двадцатые годы прошлого века острой, а порой и необоснованной полемикой Б. Азизи, Дж. Икрами, Н. Бектоша, Г. Ализода и некоторых других авторов, ниже мы приведём критическое исследование этой дискуссии.

Начиная с 1930-х годов были проведены объективные и достоверные исследования о жизни и творческой деятельности Айни, положившие начало новому этапу айниведения. В этом контексте можно упомянуть статьи К. Д. Обдинуфа «Садриддин Айни» (1936), Р. Хашима “Пире, ки ҷавон шудааст” («Помолодевший старец») (1937), И. Брагинского «Садриддин Айни. «Материалы к биографии и творческой характеристике»» (1948), Ю. Бобоева «Жанри таърихӣ ва романи “Ғуломон” («Исторический жанр и роман «Рабы»)» (1948), Р. Ходизода «Тадқиқоти илмии Садриддин Айни оид ба таърихи адабиёти тоҷик» («Научное исследование Садриддина Айни по истории таджикской литературы») (1950), З. Ш. Раджабова «Садриддин Айни – историк таджикского народа» (1951), С. Табарова «Нависанда ва олим» («Писатель и учёный») (1951), М. Турсунзаде «Садриддин Айни» (1953), А. Маниёзова «Публицистика ва назми устод С. Айни» («Публицистика и поэзия устода С. Айни» (1918-1941), А. Сайфуллоева «Образи қахрамони мусбати мубориз дар романҳои устод Садриддин Айни» («Образ положительного героя-борца в романах устода Садриддина Айни») «Мактаби Айни» (1960), «Школа Айни» (1978), М. Шакурова «Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод С. Айни» («Идейно-художественные особенности «Воспоминаний» устода С. Айни») (1966), «Садриддин Айни» (1978), Дж. Бакозода «Устод Айни ва ташаккули афкори адабию эстетикӣ тоҷик дар солҳои бистум» («Устод Айни и формирование таджикской литературно-эстетической мысли в двадцатые годы») (1978), Х. Асозода «Садриддин Айни дар миён ҳафт ва ҳоҳад буд» («Садриддин Айни есть и будет среди нас») (2013), А. Набави «Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни» («Проблемы нового подхода к творчеству Устода Айни») (2008), А. Махмадаминова «Адабиётшиносӣ ва ҳудӯғии миллӣ» («Литературоведение и национальная идентичность») (1998), «Айнишиносӣ ва замони ҳозира» («Айниведение и современность») (2005), А. Кучарова «Масъалаҳои матншиносӣ адабиёти тоҷик» («Проблемы текстологии таджикской литературы») (1994) и многие другие работы, в которых можно увидеть

краткие оценки или указания на мнение того или иного исследователя о жизни и творчестве Айни.

Анализ истории изучения темы показывает, что деятельность специалистов и научные труды, написанные в этом контексте, ещё недостаточно исследованы и оценены. То, что было сделано до сих пор, носит ограниченный характер, и некоторые их результаты можно рассматривать только как исследовательский опыт. Сравнение показало, что работы, выполненные по настоящее время в этой сфере, не охватывают пути, способы и стилистические направления таджикского айниведения, что требует его комплексного и тщательного изучения и оценки значимых исследований учёных в этой области с двадцатых годов прошлого века до наших дней, и такой подход будет способствовать более глубокому пониманию сути проблемы.

Связь исследования с программами и научными темами. Вопросы исследования тесно связаны с программами и темами научных исследований. Результаты исследования и научные оценки могут помочь в разработке и совершенствовании образовательных и учебных программ. Тема данной диссертации исследуется в рамках одного из направлений научно-исследовательской работы отдела современной литературы Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью диссертации является исследование и оценка этапов и направлений становления и развития айниведения в Таджикистане.

Задачи исследования. Учитывая сущность, обширность и глубину исследования, тема которого впервые рассматривается в таджикском литературоведении, автор диссертации решает следующие конкретные задачи:

- определить состояние изучения и оценки жизни и творчества Айни в Таджикистане;
- изучение этапов исследования работ Айни и их особенностей;
- процесс развития айниведения в двадцатые годы и позже;
- изучение и анализ исследований в контексте изучения содержательной и идейно-художественной структуры творчества Айни;
- конкретизация взглядов исследователей на научную деятельность Айни;
- взгляды ученых о литературно-критическом мышлении писателя;

- оценка взглядов исследователей на лингвистические и исторические труды Айни;
- выявление положительных и отрицательных сторон айниведения на разных этапах;
- определение роли айниведов в подтверждении художественной позиции Айни.

Основным объектом исследования диссертации является исследование и оценка взглядов и мнений исследователей о жизни и творчестве Айни.

Предметом диссертационного исследования является становление и развитие айниведения в Таджикистане.

Теоретические основы исследования. Теоретические основы диссертации составляют научные труды отечественных и зарубежных литературоведов, таких как М. М. Бахтин, Ю. Л. Лотман, Д. С. Лихачев, В. Жирмунский, Н. Я. Конрад, И. С. Брагинский, И. Г. Неупокоева, М. Шакури, Х. Шарифов, А. Сатторзода и других.

Методологические основы исследования. Диссертация выполнена на основе сравнительно-исторического метода и историко-типологического анализа.

Источники исследования. Основным источником диссертации являются научные труды таджикских литературоведов, написанные и опубликованные в разные периоды времени. Также использовались литературные и научные труды Айни и его современников, мемуары, исследования по истории таджикской литературы, антологии, исторические источники, отраслевые энциклопедии и т. д.

Научная новизна исследования. Научная новизна диссертации отражена в следующих положениях:

- в диссертации впервые широко исследованы и оценены этапы становления и развития таджикского айниведения;
- на основе опыта таджикских учёных определены сущность, положительные и отрицательные аспекты айниведения в Таджикистане;
- современный уровень понимания рассматриваемых вопросов побудил нас проанализировать, оценить и уточнить способы решения проблем, связанных с жизнью и творчеством Айни с учётом новых достижений историко-литературной мысли и в контексте развития современного литературоведения.
- на основе выполненных исследований всесторонне изучены особенности содержания и художественной структуры произведений писателя;

- в диссертации подробно анализируются и оцениваются достижения таджикских литературоведов по дискуссионным вопросам жизни и творчества Айни.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Айниведение в Таджикистане, как одна из важных частей литературоведения, определило течение и стилистические направления литературной и научной мысли и создало прочную научную основу для исследования жизни и творчества Айни. В этом контексте принципиальное значение для понимания этапов и тенденций развития айниведения имеют проблемы и особенности развития литературной мысли.

2. Таджикские исследователи, основываясь на историко-сравнительном подходе в изучении и оценке жизни и творчества Айни, выявили значимые и конкретные аспекты его биографии, а также художественную и эстетическую ценность его произведений.

3. Фундаментальные исследования айниведов Таджикистана основываются на передовых научно-теоретических и научно-экспериментальных методах исследования времени жизни, политической и социальной, литературно-культурной среды, специфических течений мысли и мнений (идеологии) и создают реальную основу для точного понимания человеческого и творческого облика писателя.

4. История прикладного айниведения в Таджикистане начинается со статьи Абулкасима Лахути «Садриддин Айни» и включает в себя несколько этапов, каждый из которых имеет свои особенности развития. Процесс исследования жизни и творчества Айни на всех этапах продолжается анализом и публикацией произведений Айни и имеет свои специфические особенности.

5. Первый этап айниведения начался в конце двадцатых годов прошлого века и продолжался до шестидесятых годов того же столетия. Завершённые на этом этапе серьёзные исследования оказали влияние на современную науку, в этом ряду научные труды таких исследователей, как К. Д. Амдинуф, Р. Хашим, И. С. Брагинский, Ю. Бобоев, З. Ш. Раджабов, С. Табаров, А. Маниёзов, А. Сайфуллоев, М. Шукуров и некоторых других.

6. Становление и развитие следующего этапа в изучении творчества Айни, охватывающего период с шестидесятых годов прошлого столетия до наших дней, связано с именами таких исследователей, как М. Шакури, А. Саидфуллоев, С. Табаров, Х. Шарифов, С. Амиркулов, Дж. Бакозода, А. Набави, Х. Асосзода, А. Махмадаминов, А. Кучаров и другие. Их новаторский подход определяет особенности исследований этих учёных при изучении жизни и творчества Айни и отличает их от исследований первого этапа.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Теоретическую значимость диссертационной работы определяет понимание научных основ и особенностей процесса развития айниведения в Таджикистане. В связи с этим были проанализированы и оценены научные труды, посвящённые жизни и творчеству Айни и написанные с конца XX века до наших дней, а также выявлены и уточнены теоретические закономерности рассматриваемого вопроса. Именно поэтому исследования в этой области способствуют совершенствованию теоретических знаний по рассматриваемой теме.

Диссертация содержит большой литературоведческий материал, который может быть использован для написания истории таджикской литературы. Также результаты исследований могут быть использованы для дальнейших исследований, связанных с айниведением, для разработки и публикации критических текстов произведений писателя, написания и составления учебников, учебных средств, лекций по теоретическим и практическим проблемам типологических исследований жизни и деятельности Айни в общеобразовательных школах и вузах.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности.

Диссертация на тему «Становление и развитие айниведения в Таджикистане» соответствует паспорту специальности для получения степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – Таджикская литература.

Личный вклад соискателя научной степени в исследование. Личный вклад исследователя заключается в изучении и глубокой оценке вопроса становления и развития айниведения в Таджикистане, сборе богатого материала из литературных и исторических источников, изучении теорий специалистов в области типологических исследований и использовании полезного опыта в этой области, определении методологических особенностей исследовательских подходов в таджикском айниведении, подготовке статей, докладов и публикации диссертации по теме исследования. Настоящее исследование является результатом нескольких лет работы автора и выполнено в виде полноценной диссертации.

Апробация результатов исследования. Основное содержание диссертации отражены в выступлениях и докладах соискателя ученой степени на республиканских конференциях, в том числе научно-практической конференции, посвященной «Неделе науки» в Национальной академии наук Таджикистана, 2-16 апреля 2024 г. тема «Взгляд на исследования литературоведения устода Айны», научно-практической республиканской

конференции под названием «Места Сахиба Табарова в таджикской литературоведение и литературной критики» в честь его 100-летия на тему «Критическая точка зрения Айны в изучении таджикской литературы» и конференций Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ, автореферата, диссертации и отдельные статьи опубликованы в сборниках и различные научные журналы.

Диссертация рассмотрена и рекомендована к защите на общем собрании отдела современной литературы Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ от 20.06.2024, протокол №11.

Публикация научных работ по теме диссертации. Основные выводы, содержащиеся в диссертации, были изложены в 7 статьях, включая 5 статьи, опубликованные в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и РФ, а также статьях, опубликованных в различных научных сборниках.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляет 173 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновывается необходимость исследования темы, степень её изученности, а также изложены основные цели и задачи автора диссертации. Также объяснены и интерпретированы источниковедческая и исследовательская методология, теоретическая и практическая значимость, научная новизна и основные положения, выносимые на защиту, показан личный вклад автора и практическое применение результатов исследования.

Первая глава диссертации называется «**Этапы становления и тенденции развития айниведения в Таджикистане**» и состоит из трёх глав. В первом разделе, который называется «Исследования в изучении и оценке биографии и творчества Айни», обсуждаются подходы и тенденции первого этапа айниведения, охватывающего период с двадцатых по шестидесятые годы прошлого столетия.

Несмотря на то, что айниведение началось с оценки поэтической деятельности устода Айни, автор диссертации пришёл к выводу, что первый этап становления и развития айниведения в Таджикистане начался во второй

половине двадцатых годов и продолжался до конца шестидесятых годов двадцатого века. Этот этап существенно отличается от более поздних периодов особенностями развития, взлётами и падениями, художественно-идеологическими тенденциями и формировался под влиянием советской партийной и государственной политики в области литературы и культуры, в том числе идеологического и научного коммунизма. Несмотря на некоторые негативные аспекты, этот период важен и оказывает влияние на изучение и оценку жизни, творчества и роли Айни в развитии современной таджикской литературы.

Айниведение в Таджикистане началось с обсуждения «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образца таджикской литературы»), повести «Одина» и романа «Дохунда» Устода Айни, а первые сведения об «Образце таджикской литературы» были опубликованы ещё до его издания под названием «Ба ошиқони адабиёти тоҷик» («Любителям таджикской литературы»), опубликованной самим Устомом Айни в газете «Овози тоҷик» («Голос Таджики») [2 марта 1925 г.] в виде «заметки», в которой он сообщил о том, что «правительство молодой Таджикской республики» возложило на него ответственность за создание этой антологии¹. Позже в том же издании была опубликована статья «Ба дӯстдорони адабиёти тоҷик» («Любителям таджикской литературы»), и по словам А. Махмадаминова «появление этого произведения – событие большого культурного значения»². После выхода в свет «Образца таджикской литературы» эта газета опубликовала подробный репортаж под названием «Дер намонад, шитобед!» («Не опаздайте, поторопитесь!»), в котором читателю были показаны особенности антологии С. Айни, охватывающей «тысячелетний образец таджикской литературы» и «подборку весьма ценных произведений старой и новой литературы и революционной литературы [Овози тоҷик 1927. - январь, номер 128].

Однако статьи Абулкасима Лахути под названием «Садриддин Айни», Кори Оджили «Муваффақияти бузурге дар майдони адабиёт» («Большой успех в области литературы»), Саида Нафиси «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образец таджикской литературы»), рецензии Бахриддина Азизи и Джалола Икрами, статьи Рахима Хошима «Пире, ки чавон шуд» («Старик, ставший молодым») ³, «Якумин қиссаи инқилобии тоҷик» («Первая таджикская революционная

¹Ҳодизода, Р. Оид ба аҳамияти таърихии «Намунаи адабиёти очик» / Р. Ҳодизода // Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 3. – Душанбе: Дониш, 1966. С. 16-21.-С.17.

² Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айни «Намунаи адабиёти тоҷик») / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с. -С.41.

³ Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С. Айни «Намунаи адабиёти тоҷик») / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с. -С.41.

повесть»)¹, Н. Бектоша “Садриддин Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик” («Садриддин Айни в таджикской революционной литературе») (1931), его диссертация “Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ” («Садриддин Айни и его творчество») (1933), статья М. Солехова “Як мулоҳиза дар бораи румони “Дохунда” («Размышление о романе «Дохунда»)² и других были одними из первых исследований, рассматривавших жизнь и творчество «мастера пролетарской словесности» - Садриддина Айни с литературных позиций тогдашней жизни, имевшей характер коммунизма.

Период конца сороковых годов, пятидесятые и шестидесятые годы прошлого века трактуются как новый этап исследования и оценки жизни и творчества Айни. В этой связи в диссертации подробно рассматривается работы И. С. Брагинского «Садриддин Айни», статьи и труды М. Шукурова “Анъанаи ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни” «Традиция мемуарной литературы в «Воспоминаниях» устода Айни» (1955-1957), “Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур” («Страницы ненависти и намешек») (1959), “Ҳачв дар “Ёддоштҳо”-и устод С. Айни” («Сатира в «Воспоминаниях» устода С. Айни») (1963), “Хусусиятҳои ғоявию бадеии “Ёддоштҳо”-и устод Айни” («Идейно-художественные особенности «Воспоминаний» устода Айни») (1966), А. Маниёзова “Публицистика ва назми С. Айни” («Публицистика и поэзия С. Айни») (1958), “Мулоҳизаҳо доир ба ташаккули насри С. Айни” («Размышления о становлении прозы С. Айни») (1963), С. Табарова “Нависанда ва олим” («Писатель и учёный») (1951), “Айни ва тарҷумаи “Қамар”-и Фердинанд Дюшен” («Айни и перевод «Молодого месяца» Фердинанда Дюшена») (1963), М. Турсунзаде «Садриддин Айни» (1953), Ш. Хусейнзода “Айни ва баъзе масъалаҳои адабиёти тоҷик” («Айни и некоторые вопросы таджикской литературы») (1953), Х. Мирзозода “Садриддин Айни-аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” («Садриддин Айни – первый советский таджикский литературовед») (1958), Р. Хашима “Айни ва назми тоҷик дар даҳ соли аввали Октябр” («Айни и таджикская поэзия в первое десятилетие Октября») (1961), “Таҷрибаи омӯхтани як шеър” («Опыт изучения одного стихотворения») (1966), Н. Масуми “Рол ва мавқеи С. Айни дар инкишофи забони адабӣ ва забони абадиёти тоҷик баъд аз револотсияи Октябр” («Роль и место С. Айни в развитии таджикского литературного языка и языка таджикской литературы после Октябрьской революции») (1966), А. Сайфуллоева “С. Айни-мусаввири забардасти манзараҳои табиат” («С. Айни-

¹ Ҳошим, Р. Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина” / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. – № 6(9). – С. 30-37.

² Солехов, М. Як мулоҳиза дар бораи румони “Дохунда” / БАС. – 1936. - № 6. – С. 24-27.- № 7. – С. 15-22.

талантливый иллюстратор природных пейзажей») (1963), “Романи устод Садриддин Айни “Дохунда” («Роман устода Садриддина Айни «Дохунда») (1966), Дж. Азизкулова “Мероси адабии С. Айни ва интишори он” («Литературное наследие С. Айни и его публикация») (1963), Р. Хадизода “Тадқиқоти илмии Садриддин Айни оид ба таърихи адабиёти тоҷик” («Научные исследования Садриддина Айни по истории таджикской литературы») (1950), “Оид ба аҳамияти таърихии “Намунаи адабиёти тоҷик” («Об историческом значении “Намунаи адабиёти тоҷик” («Образца таджикской литературы»)) (1966), Х. Отахонова «А. Лахути и С. Айни» (1966), Н. Бехбуди “С. Айни ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик” («С. Айни и некоторые вопросы таджикского литературного языка») (1966), Т. Абдуджабборова “Устод Айни ва баъзе масъалаҳои назарияи адабиёт” («Устод Айни и некоторые вопросы теории литературы») (1966) и др., сыгравшие важную роль в определении судьбы и художественного облика Айни, а также в исследовательских поисках айниведов.

Во втором разделе первой главы, который назван «Второй этап развития айниведения (с семидесятых по девяностые годы)», рассматривается последующий этап айниведения, который существенно отличается от предыдущего периода с точки зрения временных рамок, широты и объёма исследований, он признан новым и плодотворным уровнем изучения жизни и творчества Айни. Выполненные на данном этапе исследования делятся в диссертации на три группы. Первая группа включает изучение биографии, вторая группа фокусируется на творческой деятельности, а третья группа рассматривает вопросы творчества, включая содержание, идеи и художественные особенности произведений писателя.

Среди работ, в которых авторы, помимо исследования других вопросов, также исследовали время, творческую среду и биографию писателя, можно упомянуть книги Радия Фиша и Рахима Хашима “Бо амри вичдон” («По велению совести»)¹, М. Шукурова «Садриддин Айни» (на персидском языке)², глава “Зиндагии пурҷӯш, роҳҳои сӯи реализм” («Яркая, насыщенная жизнь, пути к реализму») диссертации М. Шукурова “Насри реалистӣ ва таҳаввулоти шуури эстетикӣ” («Реалистическая проза и эволюция эстетического

¹ Фиш, Р., Ҳошим, Р. Бо амри вичдон. Шарҳи ҳоли Садриддин Саидмуродзода Айни дар асоси хуччатҳо, хотираҳо, мактубҳо ва навиштаҳои худӣ / Р. Фиш, Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 288 с.

² Шукуров, М. Садриддин Айни (ба ҳуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с.

сознания»)¹, статьи М. Шакури «Падари миллат» («Отец нации»)² [58], очерк А. Сайфуллоева “Мактаби Айни” («Школа Айни»)³ и другие. Эта работа, включающая в себя новый биографический материал о жизни писателя и научные оценки, специально рассмотрена в диссертации. В этот период внимание литературоведов привлекли также текстологическая деятельность и сопоставительный анализ текстов некоторых образцов произведений писателя, одной из таких работ, которая подробно анализируется в диссертации, является статья А. Кучарова “Одина” ва масъалаи наشري интиқодии он” («Одина» и вопросы её критической публикации»), которая позже была опубликована в виде отдельной диссертации под названием “Тадқиқи текстологии “Одина”-и С. Айни” («Текстологическое исследование «Одина» С. Айни») (1982).

В третьем разделе упомянутой главы, который озаглавлен «Айниведение в период Независимости», изучены и проанализированы конкретные подходы к изучению жизни и творчества Айни, разработанные учёными в период перестройки и независимости, а также определяется в этом контексте суть инновационных исследований.

В диссертации доказывается, что перестройка, начавшаяся в начале девяностых годов прошлого века, побудила айниведов к поиску новых подходов к изучению жизни и творчества Устода Айна. Изменение восприятия истории советского общества явилось главным фактором трансформации теоретических и практических воззрений на литературу. По этой причине в этот период в некоторой степени изменились взгляды айниведов на важнейшие моменты жизни и творчества Айни, их социальную и духовную сущность. Мы стали свидетелями нового видения в признании и оценке некоторых аспектов жизни и творчества Айни, целью которого было освобождение науки от жёсткой коммуитаризации. Точнее говоря, писатель рассмотрел важные вопросы человеческой жизни на основе глубокого социального анализа, и этот анализ и размышления выявили особенности народной жизни, по крайней мере какой-либо важный аспект исторического содержания своего времени или прошлого, являются одними из тех вопросов, являющихся центральными детерминантами для понимания как социальной, нравственной, так и эстетической ценности художественных произведений. На рассматриваемом этапе именно этот вопрос и, по мнению А. Набави

¹ Шукуров, М. Садриддин Айни (ба хуруфи арабӣ) / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с.

² Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283.

³ Сайфуллоев, А. Мактаби Айни / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.

«проблемы нового взгляда на творчество Устода Айни»¹ оказались в центре внимания айниведов, и их внимание было сосредоточено на том, есть ли, помимо официальных требований волонтаристских руководителей, что-то из реальности времени и жизни, нашедшее своё отражение в художественных произведениях. В этом разделе диссертации подробно анализируются некоторые тенденции исследовательских усилий айниеведов и даётся оценка их успехов и недостатков с этой точки зрения.

По словам А. Набави «Первые и лучшие исследовательские работы и статьи о новом взгляде на литературу советского периода», включая «значение творчества устода Айни в национальном и историческом самосознании таджиков», «духовной связи» Садри Зиё с Айни, «изучение творчества устода Айни с новой точки зрения и его великая роль в духовном становлении таджикского народа в двадцатом веке» были написаны М. Шакури², что показывает неопределимый вклад этого учёного в становление и развитие айниеведения. Одной из первых статей, поднявших проблему нового подхода к творчеству Устода Айни в начале девяностых годов, стала статья М. Шакури «Аз пайи фаҳмиши нав» («В поисках нового понимания»). Шакури называл «отход от правды жизни» «видом нарушения социальной справедливости» в советское время, и советовал в ряду многих других вопросов посмотреть на жизнь и творчество Устода Айни «новым критическим взглядом»³, проделав большую работу в этом отношении. В частности, М. Шакури в статье «Аз пайи фаҳмиши нав» («В поисках нового понимания») на примерах романов «Дохунда» и «Рабы» размышляет о том, что под влиянием тиранической политики эпохи, «жизни и работы под постоянной угрозой» Айни, произошло «отдаление от художественного исследования» и тяготение к «более поверхностному повествованию и эмоционально-публицистическому изложению»⁴. Шакури утверждает, что только «на основе художественного анализа жизни прошлых времен – бесправной жизни до революции» Айни смог достичь «серьёзных философских обобщений»⁵ [58, 26], что является одним из творческих достижений писателя.

¹ Набавӣ, А. Мушкилоти навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни / А. Набавӣ // Садои Шарқ. – 2011. - № 2. – С. 115- 132. -С.115.

² Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.13.

³ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.13.

⁴ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.26.

⁵ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.26.

В этом разделе диссертации использованы исследования айниведов, подробно показаны анализ и новаторство исследователей, в том числе статьи М. Шакури “Як нигоҳе умумӣ ба адабиёти тоҷикии садаи бист”, “Тазкори ашъор” ва масъалаҳои пайдоиши шеърӣ нав” и “Падари миллат” («Общий взгляд на таджикскую литературу XX века», «Антология поэзии и вопросы возникновения новой поэзии», и «Отец нации»), диссертация Сахиба Табарова “Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899)” («Биография Садриддина Айни»), Х. Асоева “Тачдиди назар бояд”, “Устод Айни ва Лоҳутӣ рамзи Тоҷикистон буданд”, “Сиёсат, воқеият ва устод Айни” («Эволюция взглядов», «Устод Айни и Лахути были символами Таджикистана», «Политика, реальность и устод Айни») и работы “Иловаҳо ба шарҳи ҳоли устод Айни” ва “Садриддин Айни дар миён ҳаст ва хоҳад буд («Дополнения к биографии Устода Айни» и «Садриддин Айни есть и будет среди нас», А. Набави, статья “Мушкилаҳои навназарӣ ба эҷодиёти устод Айни” («Проблемы нового подхода к творчеству Устода Айни»), А. Кучарова “Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик”, “Нақди матн ва масъалаҳои матншиносии насри С. Айни”, “Таҳрири адабӣ ва ҷаҳлияти муҳарририи С. Айни”, “Нақди матн ва нақди адабӣ” («Проблемы текстологии таджикской литературы», «Текстология и вопросы текстологического анализа прозы С. Айни», «Литературная редакция и редакционная деятельность С. Айни», «Текстология и литературная критика», Ш. Солехов “Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX” («Роман в таджикской литературе XX века»), статья “Азамати Айни ва заъфҳои айнишиносии муосир” («Величие Айни и слабости современного айниведения»), диссертация М. Имамова “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни” («Сюжет и описание в прозе Садриддина Айни»), работы А. Махмадаминова “Адабиётшиносӣ ва ҳудӯҳои миллӣ”, “Айнишиносӣ ва замони ҳозира”, “Садриддин Айни-олим”, “Поиски истины” («Литературоведение и национальное самосознание», «Айниведение и современность», «Садриддин Айни - учёный»), Ш. Рахмонова “Шеър ва Айни” («Поэзия и Айни») и др. Таким образом, на основе проведённых в данном разделе анализов и оценок автор пришёл к выводу, что на третьем этапе изучения жизни и творчества Айни доминирует новый взгляд и критическое осмысление, отражающее специфику становления и развития айниведения, а также исследовательскую деятельность ученых. Главным фактором этой эволюции событий являются политические и социальные изменения в обществе: расширение свободы мысли, большая открытость и большая востребованность прав, особенно реальная независимость страны, создавшие условия для выражения различных мнений, что позволило айниведам с новаторской точки зрения глубже понять и оценить жизнь и творческое

наследие Айни на основе выявления его человеческой сущности и художественного мастерства, исследования его социальных связей, анализа тенденций мышления писателя и их влияния на творчество, стремлений к сохранению национальной идентичности, а также неустанной работы Устода по восстановлению исторического литературного и культурного наследия.

Ещё одним преимуществом научных исследований айниведов на этом этапе является то, что они обращают внимание на изучение различных сторон литературной, научной и культурной деятельности Айни с новой и направленной на саму сущность точки зрения, кроме того, они рассматривали и оценили менее известные аспекты его мыслей и идей, его отношение к политической эпохе, движению джадидов, таджикско-персидскому языку и литературе, а также самобытности его наследия, давая реальную картину биографии и художественных тенденций Айни.

Вторая глава диссертации называется **«Изучение и анализ исследований в контексте изучения содержательно-идейной и художественной структуры произведений Айни»**, а в двух её разделах представлены исследования айниведов содержательно-идейной и художественной структуры произведений Айни.

В первом разделе этой главы **«Изучение содержательных и идейных особенностей творчества писателя»** дана оценка трудам исследователей, изучавших содержательно-идейные особенности художественных произведений Айни. В частности, выяснено, что учёные-айниведы выявили творческие тенденции Айни под влиянием идеологических процессов того времени, и основное внимание уделяют социальной, политической и нравственной сущности вопросов революционного содержания, социальной справедливости, свободе человека, положению женщины в обществе, роли и месту рабочего класса в социалистическом обществе, описанию и пропаганде революционного духа, нового мировоззрения, связанного с новым строем и т.п. Первая попытка изучения и оценки содержательно-идейных особенностей художественных произведений Айни, в частности, повести «Одина», была предпринята русскими исследователями Шевердиным и Афанасьевым, считавшими, что её содержание революционно и связано с изображением социального положения «бедного горского народа, притеснения со стороны беков и эмирских чиновников, революционного движения»¹. Рахим Хашим впервые в таджикском айниведении кратко изложил свои мысли о содержании и идейных особенностях повести «Одина» в статье «Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина”» («Первая таджикская революционная повесть «Одина»).

¹ Ҳошим, Р. Пире, ки ҷавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.5.

Исследователь считал повесть «Одина» «одной из тех красных книг», которые «повествуют историю бедного таджика... В «Одине» она начинается с обращения и эксплуатации таджикского кулака, вплоть до Бухарской тюрьмы. с большим мастерством описаны суд и слушание дела шариатского судьи, хлопкоочистительный завод и многие события революции»¹.

Обрисовав тему и содержание повествования, исследователь разрабатывает концептуальную и идеологическую сущность повести в непосредственной политической среде, что позволяет рассмотреть социальную и политическую коннотацию творчества Айни. Данная статья написана на основе историко-культурного метода, широко распространённого в литературоведении двадцатых-тридцатых годов, а автор проанализировал и оценил содержание и идею повести Айни только с точки зрения партийной идеологии².

Работа Бектоша “Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ” («Садриддин Айни и его творчество») является продолжением его статьи «Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик» («С. Айни в революционной таджикской литературе») и является примером «научного подхода к относительно молодой таджикской литературной критике»³ в изучении содержания и идей художественных произведений Айни, в том числе повести «Одина» и романа «Дохунда». Анализ и оценки Бектоша в данной статье направлены на раскрытие социальной сущности содержания и идеи произведений Айни, в этой связи он пишет, что «В романах Айни (Бектош называл «Одину» наряду с «Дохундой» романом – примечание автора) все социальные слои имеют, по крайней мере, одного представителя, который связан с другими в условиях и обстоятельствах социального положения и в рамках общественных взаимоотношений.»⁴. Исследователь доказывает эту связь, упоминая поступки героев обоих произведений, являющихся представителями эксплуататорских классов. В этом контексте, анализируя содержание повести «Одина» и романа «Дохунда», исследователь приходит к выводу, что «описание различных форм эксплуатации кулаками и подчинения им среднего и бедного крестьянства» Айни⁵ правдоподобно передаёт положение угнетателей и угнетённых в эксплуататорском обществе. По его наблюдению, Айни, изображая реальность

¹ Ҳошим, Р. Пире, ки чавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6. -С.3.

² Ҳошим, Р. Пире, ки чавон шуд / Р. Ҳошим // Раҳбари дониш. – 1928. № 8-9. – С. 3-6.-С.5.

³ Набиев, А. Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30 садаи 20 / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 324 с. -С.206.

⁴ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

⁵ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

социальной жизни, подчёркивает единство таких фигур, как старшина, правитель, мулла и кулак в эксплуатации крестьянства и подтверждает их поддержку «аппаратом эмирского режима»¹. Бектош подробно проанализировал содержание и идеи обоих произведений, а также упомянул постепенное развитие творчества писателя и его недостатки, которые подробно анализируются в диссертации.

Начиная с пятидесятых годов прошлого века вопрос содержания и идей художественного творчества Айни исследуется и обсуждается такими учеными, как М. Шукуров (М. Шакури), А. Сайфуллоев, И. Брагинский, Н. Масуми, А. Набиев (А. Набави), М. Раджаби, Ш. Солехов. Эти учёные говорили о том, что в ходе исследований важно и ценно осознать суть содержания и концептуальную структуру художественных произведений Айни. В этом ряду одним из первых серьёзных и содержательных исследований являются статьи М. Шукурова: “Анъанаҳои ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни”, “Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур” и “Ҳачв дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни” («Традиции классической мемуаристики в "Воспоминаниях" устода Айни», «Страницы ненависти и насмешек» и «Сатира в "Воспоминаниях" устода Айни»). В первой статье автор в связи с исследованием влияния классических мемуарных традиций в «Воспоминаниях» Айни «выявляет важные этапы произведения исходя из его социального содержания» и рассматривает реальность жизни как средство совершенствования содержания и идейной структуры работы². В другой статье этот ученый описал искусство Айни в создании содержания и идейной структуры его прозаических произведений. Шукуров также рассуждает об использовании сатиры и сначала указывает, что «в «Воспоминаниях», которые не являются по преимуществу сатирическим произведением, важную роль сыграли сатира и юмор»³. В этом плане исследователь рассматривал роль комических рассказов в совершенствовании содержания и идеи «Воспоминаний» и считал их не только средством заинтересовать и «привлечь внимание читателя», но и способом улучшения идейно-содержательной структуры произведения. Исследователь анализирует «Воспоминания» Айни как «единое» и «неразрывное целое»⁴ с содержанием и идеей произведения,

¹ Бектош, Н. Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ / Н. Бектош. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1933. – 56 с. -С.25.

² Шукуров, М. Анъанаҳои ёддоштнависи классикӣ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни / М. Шукуров. Анъана, халқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 7-37. -С.31.

³ Шукуров, М. Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур / М. Шукуров. Анъана, халқият ва маҳорат. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – С. 38-84. -С.39.

⁴ Бушмин, А. С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры / А. С. Бушмин. – Москва: Современник, 1980. – 334 с. -С.109.

обосновывая их логическую и художественную связь на основании доказательств, подробно рассмотренных в диссертации.

Другим исследователем, внёсшим ценный вклад в изучение содержания и идейного замысла произведений Айни, является Атахон Сайфуллоев. В своих исследованиях “Романи устод Садриддин Айни “Дохунда”. Хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии асар” (1966) и “Мактаби Айни” (1978) («Роман устода Садриддина Айни “Дохунда”. Идейные и художественные особенности произведения» (1966) и «Школа Айни» (1978)), наряду с другими вопросами, он уделил внимание анализу структурных и идейных особенностей содержания романа «Дохунда» и других произведений мастера слова, оценивая и исследуя важнейшие художественные достижения писателя в этом направлении. Этот учёный в своей работе очень хорошо показал "мастерство правдивого изображения и новый этап развития литературного мастерства С. Айни", проанализировав идейное содержание романа "Дохунда"¹, оценивая его в контексте критики реалистического мастерства писателя, анализа сюжета и композиции произведения, а также образов романа². Рассматриваемый вопрос также затронут в работе А. Сайфуллоева "Школа Айни", которая подробно рассмотрена в диссертационной работе³.

Литературоведы А. Набиев (А. Набави), Маъруф Раджаби и Ш. Салехов также в связи с темой своих исследований в ряде случаев касались сущности идейного содержания произведений Айни, что демонстрирует научный и художественный уровень айниеведения в изучении данного вопроса. В частности, А. Набиев рассматривает «идею, пафос и содержание первых произведений таджикской прозы», таких как «Одина», «Дохунда» и «Рабы» Айни, как отражение «мировоззрения и круга стремлений и интересов» нового человека, то есть «человека, который в прошлом был угнетён, а теперь стал хозяином своей страны»⁴. Эти произведения он считает «важнейшими образцами литературных поисков таджикской прозы» как с точки зрения идейного содержания, так и художественного замысла. М. Раджаби, рассматривая процесс становления и развития исторического жанра в таджикской прозе 1920-1930-х годов, анализирует мастерство Айни в отражении тематики, содержания и идейной направленности повести «Палачи

¹ Шукуров, М. Сарсухан / М. Шукуров // А. Сайфуллоев. Романи устод С. Айни “Дохунда”. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 5-10. -С.8.

² Муллоҷононов, Ш. Ритсензия / Ш. Муллоҷононов / Садои Шарқ. – 2004. - № 10-12. – С. 80-84.- С.47-48.

³ Сайфуллоев, А. Мактаби Айни / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с. -С. 69-82, 83-103, 159-213.

⁴ Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон (Масъалаҳои тасвири психологӣ дар настри муосир) / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с. -С.21.

Бухары», «Одина», романов «Дохунда» и «Рабы». Он отмечает, что «созвучие воображения писателя с исторической правдой»¹ является одним из художественных факторов, благодаря которым Айни смог глубоко охватить революционные темы и проблемы², а также выразить процесс преобразования и построения нового общества. Ш. Солехов рассматривает роль Айни в дальнейшем формировании таджикского романописания, приводя примеры его первых романов, таких как «Дохунда» и «Рабы», как образцов реалистической прозы. Он конкретно анализирует, как писатель использует идеологическое содержание этих романов, ссылаясь на примеры из текста. По мнению Солехова, «документальность, объективизм, опора на исторические источники, изображение реальных людей с их настоящими именами»³ — это важные средства совершенствования структуры идеологического содержания упомянутых произведений Айни. Кроме того, «путём глубокого понимания эстетики жанра романа и акцентирования своего идеологического положения, писатель связывает различные эпизоды жизни персонажей и события, создавая разветвлённую и всеобъемлющую композицию своего произведения»⁴, что является основным фактором эволюции идеологического содержания этих двух романов. В диссертации исследования А. Набави, М. Раджаби и Ш. Солехова подробно проанализировано и оценено в этом контексте.

Во второй главе данной работы, которая называется **«Исследование и анализ художественных поисков Айни»**, рассматривается изучение и оценка художественных поисков и мастерства Айни в таджикском айниведении с начала его творческой деятельности до сегодняшнего дня. В этом разделе внимание уделяется вопросам анализа и описания образов и характеров в произведениях Айни, методам создания сюжета и композиционной структуре его произведений, а также методам изображения, языковому стилю, манере письма и поэтическому искусству писателя.

В данной диссертации проанализированы исследования в этой области со второй половины двадцатых годов прошлого века до наших дней, а также конкретно показана суть исследований современных учёных. В частности, автор пришел к такому выводу, что, исследуя образотворчество, характер, сюжет, композицию, стиль изображения и язык и стиль художественных

¹ Раҷабӣ, М. Таҷқиқи таърих-таҷқиқи ҳаракат / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с. - С.18.

² Раҷабӣ, М. Таҷқиқи таърих-таҷқиқи ҳаракат / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с. - С.18.

³ Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с. -С.216.

⁴ Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни 20 (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с. -С.217.

произведений Айни, ученые М. Шакури, А. Сайфуллоев, Рахим Хашим, Дж. Бакозада, Х. Шарифов, А. Набиев, М. Раджаби, М. Имамов, О. Ходжамурадов и другие сделали интересные наблюдения. Например, М. Шукуров (М. Шакури) в работах “Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ”, “Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣ” и статье “Падари миллат” («Реалистическая проза и развитие эстетического сознания», «Эстетическое видение народа и реалистическая проза» и статье «Отец нации») подробно анализировал эти вопросы через призму повести “Одина”, романов “Дохунда”, “Рабы” и “Воспоминания” Айни, показывает новаторство Айни в этом направлении, включающем вопросы художественного образа, конкретного и обобщающего описания, роли воображения, сущности характера, сюжета, композиции, метода изображения, а также языковые и стилистические особенности произведений Айни. Указанные вопросы обсуждались в работах А. Сайфуллоева “Романи устод Садриддин Айни “Дохунда” и “Мактаби Айни” («Роман устода Садриддина Айни «Дохунда» и «Школа Айни»»), Рахима Хошима “Якумин қиссаи инқилобии тоҷик “Одина”, “Оини ҷавонмардӣ ва олуфтаҳои Айни” («Первой таджикской революционной повести «Одина», «Традиции мужества и элегантность Айни», в статьях Дж. Бакозаде «Устод Айни», Х. Шарифова “Диди ҳамосаи миллӣ дар эҷоди бадеии Айни ва дигарон” («Видение национального эпоса в художественном творчестве Айни и других»), в диссертациях А. Набиева “Тасвири олами ботинии инсон. Нависанда ва замон” («Изображение внутреннего мира человека. Писатель и время»), М. Раджаби “Тадқиқи таърих-тадқиқи характер” («Исследование истории – изучение характера»), в книге М. Имамова “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни” («Сюжет и описание в прозе Садриддина Айни», в статье О. Ходжамурадова «Кори Ишкамба» Садриддина Айни и «Ходжи-око» Содика Хидоята. Эти исследователи всесторонне проанализировали и оценили подход Айни к художественным поискам в этом контексте.

В этом контексте особого внимания заслуживает опыт М. Шукурова (М. Шакури) по исследованию и анализу мастерства Айни в создании художественных образов, построении характеров, сюжета и композиции, а также способов изображения, языка и стиля его произведений, демонстрирующий его новый, критический подход. Это видно на примере собственного опыта формирования образов Айни в таких произведениях, как повесть «Одина», романы «Дохунда», «Рабы» и «Воспоминания», в которых Гульнор, Ёдгор и Абдуллоходжа, положительные герои, наделены романтическими чертами, а для характеристики отрицательных персонажей используются реалистические приёмы описания. Это новый способ взглянуть и проанализировать подход писателя к созданию образов.

По мнению М. Шукурова, «Айни впервые в “Одина” нашёл главного героя своих произведений. Простой труженик с этого момента стал центральным героем всех его значительных произведений. Этот герой, начиная с “Одина” и до “Воспоминаний”, в различных его романах и повестях, развивался, отражая исторический путь народа, важнейшие духовные качества и глубокие изменения его исторического сознания»¹. М. Шукуров, исходя из этого подхода, анализирует и описывает положительные образы в художественных произведениях Айни, которые являются «представителями трудового народа», конкретизируя их характеры на основе реальных событий, изображённых писателем. Его понимание отрицательных персонажей также раскрывает как индивидуальные, так и общие черты образов, ярким примером чего является Арбоб Камол из повести «Одина». По мнению исследователя, Айни в изображении персонажей своих произведений опирается на социальный и классовый аспект². Шукуров подробно анализирует повесть «Одина», романы «Дохунда», «Рабы» и «Воспоминания», впервые определяя и конкретизируя мастерство писателя в построении сюжетов, композиционной структуре, стиле изображения, а также языковые и стилистические особенности этих произведений. В работе “Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣи” («Эстетическое восприятие народа и реалистическая проза») он рассуждает о стилевых направлениях и языковых особенностях произведений Айни, включая чистый реализм и романтическое направление в стиле, которые в диссертации детально анализированы³.

«Роман Садриддина Айни “Дохунда” является ещё одним исследованием, выполненным в этом направлении и принадлежащим перу А. Сайфуллоева. В данной работе исследователь, помимо других аспектов, анализирует сюжет и композицию, характеры персонажей, манеру изображения, язык и стиль написания автора, раскрывая художественные особенности романа “Дохунда”, во многом новаторские и значимые. В работе “Мактаби Айни” (“Школа Айни”) А. Сайфуллоев также отдельно рассматривает художественные особенности романа Айни “Рабы”, включая композиционную структуру, характеры персонажей, манеру изображения, а также язык и стиль автора, подробно указывая на особенности

¹ Шукуров, М. Насри реалистӣи ва таҳаввули шуури эстетикӣи / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С.95.

² Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.261.

³ Шукуров, М. Садриддин Айни (ба ҳуруфи арабӣ)/ М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 305 с. -С.30.

художественной структуры этого романа, его исследование подробно анализируется в диссертации¹.

В диссертации также представлено исследование А. Набиева (А. Набави) об особенностях создания образа и подходах к характеристике в произведениях Садриддина Айни, с акцентом на «роль художественного психологизма». В нём рассматриваются его выводы о методах построения образа, характеристике персонажей и отражающем своеобразии людей из разных социальных слоёв.

Анализ художественного мастерства Айни в создании образов, построении сюжета и композиционной структуре произведений также представлен в исследованиях М. Раджаби “Тадқиқи таърих-тадқиқи характер” («Исследование истории - изучение характера»)² и М. Имомова и М. Имомова “Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни” («Сюжет и образ в прозе Садриддина Айни»). Особое значение имеет работа М. Имомова³, дающая глубокий и всесторонний анализ произведений Айни, который подробно анализируется в диссертации. Хотя таджикское литературоведение не проводило комплексного изучения поэтического мастерства Айни, некоторые аспекты его художественного стиля затронуты в работе Шохзамона Рахмонова “Шеър ва Айни” («Поэзия и Айни») и в статье А. Хакима “Мақоми шеър дар эҷодиёти устод Айни” («Роль поэзии в творчестве Садриддина Айни»).

Третья глава диссертации называется «Изучение научной деятельности Садриддина Айни» и состоит из трёх разделов. В первом разделе под названием **«Оценка литературоведческой деятельности Айни»** исследуются и анализируются работы айниведов, посвящённые литературоведческой деятельности Садриддина Айни. В частности, отмечено, что Холик Мирзозода в одной из своих статей называет Садриддина Айни «первым советским литературоведом таджикского народа»⁴. Позже А. Махмадаминов писал, что «возникновение и развитие советского таджикского литературоведения тесно связано с именем Айни. Его научные работы по истории литературы, теории литературы, литературной критике и важным проблемам современной литературы сыграли решающую роль в формировании марксистского таджикского литературоведения. Вклад С. Айни, особенно в изучение литературного наследия, пропаганду новой

¹ Сайфуллоев, А. Мактаби Айни / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 352 с.

² Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих-тадқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 с.

³ Имомов, М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни / М. Имомов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 427 с.

⁴ Мирзозода, Х. Садриддин Айни аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода. Мулҳизаҳо дар бораи адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 172-194. -С.172.

таджикской литературы и её дальнейшее развитие, крайне велик»¹. А. Сатторзода подчёркивает, что Айни был «автором первых современных научных исследований» и приводит полный список его научных трудов, включая работы о Рудаки, Фирдоуси, Сино, Саади, Камоли Худжанди, Васифи и Бедиле, добавляя, что «каждое из этих произведений стало, без преувеличения, надёжной основой для формирования рудакиведения, фирдоусиеведения, синоведения, саадиеведения, камоловедения, навоиеведения, васифиеведения и бедиловедения в Таджикистане и на пространстве персидско-таджикской культуры»².

Автор диссертации рассмотрел литературоведческую деятельность Айни и пришёл к выводу, что его научные исследования отличаются широтой и разнообразием. Первые научные мысли Айни, как указывают М. Шукуров и Дж. Бақозода, были выражены в письме, отправленном им в марте 1910 года из Бухары в Стамбул к Идриси³. Из исследований М. Шукурова и Дж. Бақозода, а также со слов А. Махмадаминова, выясняется, что Айни начал свои литературоведческие исследования с изучения творчества Бедилея и на протяжении сорока лет последовательно занимался его исследованием. В результате он завершил свои научные труды написанием монографии «Мирзо Абулкодири Бедил» (1954)⁴, которая стала уникальной и первой в бедиловедении и на тот момент являлась «первой в мировом литературоведении монографией о Бедиле»⁵.

Таким образом, на основе проведённых исследований в данной области автор диссертации пришёл к выводу, что изучение литературоведческой деятельности Айни с самого начала стало важной частью исследований таджикских литературоведов, и в этой области было выполнено множество работ, охватывающих различные аспекты научной деятельности Айни, включая историю литературы, теоретические вопросы и эстетические проблемы. Признано, что Айни был первым литературоведом нового времени в истории таджикского народа, который, написав ряд научных трудов, по словам Холика Мирзозода, «решил несколько важных вопросов нашей

¹ Махмадаминов, А. Садриддин Айни-олим / А. Махмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9.

² Сатторзода, А. Қойгоҳи устод Айни дар ҷомеаи тоҷик / А. Сатторзода // Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 12. – Душанбе: 2019. – С. 13-18. -С.17.

³ Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с. -С.151.; Махмадаминов, А. Садриддин Айни-олим / А. Махмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9.

⁴ Махмадаминов, А. Садриддин Айни-олим / А. Махмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с. -С.9-10.

⁵ Шукуров, М., Бақозода, Қ. Аввалин фикру мулҳизаҳои устод Айни дар бораи Бедил / Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 3. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 151-158.-С.152.

литературной истории», включая «проблему литературного наследия, этапов литературы, национального сознания и самопознания»¹. В диссертации подробно рассматривается статья Х. Мирзозода “Садриддин Айни-аввалин адабиётшиноси советии тоҷик” («Садриддин Айни — первый советский таджикский литературовед»), в которой анализируются его взгляды на литературоведческую деятельность Айни, включая работу «Намунаи адабиёти тоҷик» («Образец таджикской литературы»). Также в диссертации подробно анализируется статья Р. Ходизода “Масъалаҳои таърихи адабиёт дар “Намунаи адабиёти тоҷик”» («Проблемы истории литературы в „Намунаи адабиёти тоҷик“»), в которой изложены идеи исследователя о подходах Айни к изображению реализма в произведениях предшественников, а также о его концепции деления истории литературы на этапы, использовании литературного наследия прошлого «для воспитания нового поколения социалистического общества» и «исследования истории таджикской литературы в рамках нового научного метода и марксистского подхода»² [172, 135-138].

В диссертации, в числе серьёзных и значимых исследований, непосредственно рассматривающих литературоведческую деятельность Айни, проанализированы статьи Эм. Муллоқандова “Устод Айни-адабиётшинос” («Устод Айни — литературовед»), А. Махмадаминова “Оид ба фаъолияти адабиётшиносии устод Айни” («О литературоведческой деятельности устода Айни») и диссертация того же автора “Айнишиносӣ ва замони ҳозира” («Айниведение и современность»). Автор приходит к выводу, что, несмотря на незначительное количество проведённых исследований в этой области, существующий опыт позволяет выделить некоторые направления айниведения, связанные с изучением литературоведческой деятельности Айни, путём анализа трудов таких учёных, как М. Шукуров (М. Шакури), С. Табаров, Р. Хошим, Дж. Бакозода, Т. Абдуджабборов, А. Набиев (А. Набави) и других. Диссертация также включает анализ статей М. Шукурова “Фаъолияти илмии устод Айни ва ҳудӯғии миллии меҳнаткашони тоҷик” («Научная деятельность устода Айни и национальное самосознание таджикских трудящихся»), Сохиба Табарова “Дар бораи баъзе масъалаҳои ақоиди эстетикӣи С. Айни” («О некоторых вопросах эстетических взглядов С. Айни»), Т. Абдуджабборова “Устод Айни ва баъзе масъалаҳои

¹ Мирзозода, Х. Садриддин Айни аввалин адабиётшиноси советии тоҷик / Х. Мирзозода. Мулҳизаҳо дар бораи адабиёт (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – С. 172-194.-С.17.

² Ходизода, Р. Масъалаҳои таърихи адабиёти тоҷик дар “Намунаи адабиёти тоҷик” / Р. Ходизода. Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 131-138. -С.135-138.

назарияи адабиёт” («Устод Айни и некоторые проблемы теории литературы»), Дж. Бақозода “Устод Айни ва ташаккули афкори адабию эстетикии тоҷик дар солҳои бистум” («Устод Айни и формирование таджикских литературных и эстетических идей в двадцатые годы»), Р. Хошима “Баъзе мулоҳизаҳои Айни дар бораи шеърӣ шоирӣ”, “Асарҳо ва фаъолияти педагогии Айни” («Некоторые размышления Айни о поэзии и поэтах», «Труды и педагогическая деятельность Айни», а также диссертацию Ш. Рахмонова “Шеър ва Айни” («Поэзия и Айни»). В диссертации подробно проанализированы их мысли о литературоведческой деятельности Айни, которые охватывают вопросы теории литературы, истории литературы и эстетики (красоты) художественных произведений.

Во втором разделе этой главы, озаглавленном «Критика и оценка исследований Айни в области языкознания», рассматривается деятельность Айни как «руководителя таджикского языкознания» и одного из основателей этой области науки, а также исследуются работы, оценивающие его вклад в сохранение, развитие и эволюцию таджикского языка и лексикологии.

Из исследований айниведов видно, что Айни с самого начала своей литературной, научной и культурной деятельности до последних дней своей жизни проводил ряд значимых исследований по вопросам таджикского языка, алфавита, орфографии, народного языка и его диалектов, стиля поэтов и писателей, а также лексикологии и терминологии. Эти исследования определяют основные направления развития таджикского языкознания в данной области.

В айниведении роль и место Айни в языкознании, вопросы развития литературного языка и языка художественных произведений, его исследования в области языкознания, отношения Айни к народному языку, его взгляды на персидский и таджикский языки, вопросы реформирования и стандартизации языка, литературный и разговорный язык, орфография, литература и учебники, язык в прессе, исследования по языкознанию, диалектные слова и их сравнение с классическими текстами были предметом исследования и оценки ряда учёных, таких как Р. Хошим, Н. Маъсуми, М. Шукуров (М. Шакури), Н. Бехбуди, Х. Рауфов, Р. Гаффоров, Х. Отахорова, Б. Камолитдинов, А. Махмадаминов и других. Эти работы вносят значительный вклад в определение сущности и значения исследований Айни в этой области.

Вопросы «научной деятельности устода Айни» в «области языкознания» и его роль в развитии литературного языка и таджикской литературы впервые были подняты и рассмотрены Р. Хошимом. В статьях «Руководитель таджикского языкознания» и «Лексикограф и лексиколог» Рахим Хошим подчёркивает вклад Айни как «знатока теории и практики языка» в сохранение

исконности таджикского языка, «в работе по редактированию и написанию произведений, принятии научных терминов, составлении учебников» и признаёт его заслуги в области лексикографии как выдающегося учёного. Он акцентирует внимание на том, что в личности Айни объединились несколько ключевых качеств: «глубокие теоретические знания своего времени в области языка, знание тонкостей языка, не только знание, но и очень чуткое восприятие грамматических, синтаксических и стилевых особенностей таджикского языка, отличное знание разговорного языка, наличие огромного лексического запаса и, с другой стороны, любовь и безмерное уважение к живому родному языку, признание его святыней».

Рахим Хошим отмечает эти черты Айни в статьях, которые он писал «по вопросам языка», в его выступлениях, в практической деятельности по редактированию, в его наблюдениях и замечаниях о языке современников и соратников. Он высоко оценивает вклад Айни в определение «путей будущего развития языка», переход на новый алфавит, упрощение языка, работу по созданию терминологии, очищению языка от заимствованных слов, эффективному использованию диалектов, составлению словарей и лексиконов. Это вклад, который, по мнению исследователя, «мудрый и уважаемый архитектор» «заложил первый камень в фундамент таджикского научного языкознания»¹, что подробно обсуждается в диссертации.

В статье «Айни — лексикограф» Х. Рауфов детально исследует деятельность Айни в области лексикографии и обсуждает различные аспекты его работы, включая его вклад в составление «Полутолкового словаря таджикского литературного языка». Из исследований этого учёного становится ясно, что Айни с особым вниманием и серьёзностью использовал многовековые традиции таджикской лексикографии, адаптируя их к требованиям современной лексикографии. По его наблюдениям, метод Айни в создании словаря основан на всестороннем подходе, глубоком научном исследовании, широком анализе словарного запаса и выявлении тонкостей смысловых и структурных аспектов лексических единиц².

Х. Рауфов классифицирует основные особенности работы Айни следующим образом: во-первых, автор всесторонне проверял слова, восстанавливая тем самым лексические и семантические связи между языковыми единицами; во-вторых, устанавливал историческое развитие слова и его смысловую эволюцию; в-третьих, придавал каждому словарному

¹ Хошим, Р. Сарвари илми забоншиносии тоҷик / Р. Хошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. С. 72-79. -С.78.

² Рауфов, Ҳ. Айни-луғатшинос / Ҳ. Рауфов // Чашномаи Айни. Ҷузъи 5. – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 152-158. -С. 155.

элементу научный характер анализа; применял различные способы интерпретации для точного определения значения слова, что демонстрирует уникальный стиль Айни в разъяснении слов; рассматривал слово и его значение с исторической точки зрения, фиксируя развитие и изменения смысловой структуры слов непосредственно в словарных статьях.

Статья Н. Масуми “Рол ва мавқеи С. Айни дар инкишофи забони адаби ва забони адабиёти тоҷик баъд аз револуҷсияи Октябр” («Роль и место С. Айни в развитии литературного языка и языка таджикской литературы после Октябрьской революции»), написанная в пятидесятых годах, охватила различные стороны деятельности Айни в области языка, а автор разделил вопросы, которые Айни решал для развития таджикского языка следующим образом: а) борьба Айни с пантюркизмом и паниранизмом за развитие современного таджикского литературного языка и сохранение его самобытности; б) стремление Айни к чистоте, богатству и красоте таджикского литературного языка; в) С. Айни о способах выражения и передачи мыслей; г) С. Айни о языке художественной прозы и задачах писателей.

В данной статье, которая подробно рассмотрена в диссертации, описывается образ Устода Айни как лингвиста, убежденного защитника развития литературного языка и его самобытности, сохранения языка как части национальной идентичности. В айниведении в пятидесятые годы изучение творчества Айни стало важным этапом в исследовании и оценке его вклада в формирование таджикского языка.

В статьях М. Шукурова “Устод Айни ва забони халқ” («Устод Айни и язык народа»), М. Бехбуди “С. Айни ва баъзе масъалаҳои забони адабии тоҷик” («С. Айни и некоторые вопросы таджикского литературного языка»), Б. Камолитдинова “С. Айни ва забони давлатӣ” («С. Айни и государственный язык»), Х. Отахоновой “Чанд масъалаи забон дар мактубҳои устод Айни” («Некоторые языковые вопросы в письмах устода Айни»), А. Махмадаминова “Забон ва услуби устод Рӯдакӣ аз назари С. Айни” («Язык и стиль устода Рудаки по мнению С. Айни»), “Андешаҳои С. Айни доир ба забони тоҷикӣ” («Мысли С. Айни о таджикском языке») и О. Косимова, Н. Зукурова “Саҳми устод Айни дар луғатнигории тиббӣ” («Вклад устода Айни в медицинскую лексикографию») обсуждаются усилия Айни по очищению языка и осознанному использованию элементов народного языка, стиля и богатства как книжного, так и разговорного языка. Подняты такие вопросы, как смысл понятий «литературный язык и народная речь» с точки зрения Айни, изучение народного языка, использование диалектов в литературном языке, освоение языка классических произведений таджикской литературы, правильное и

уместное применение слов, сохранение чистоты и национальной природы таджикского языка, соблюдение его правил и другие аспекты, которые подробно исследованы в данной диссертации.

В третьем разделе этой главы, озаглавленном «Исследование исторических произведений писателя», рассматриваются взгляды айниведов на «один из важнейших пунктов программы научного и литературного творчества»¹ Айни – осмысление и оценка истории. В диссертации исследуется историческая деятельность устода Айни на основе научных работ З. Ш. Раджабова, И. С. Брагинского, М. Шакури, С. Ш. Табарова, А. Мухторова и других, показывается влияние господствующей идеологии на формирование взглядов этих учёных. Сравнительный анализ подтверждает, что первым исследователем, назвавшим Айни «первым историком таджикского народа», был Ахрор Мухторов. Этот учёный в своей статье «Садриддин Айни-муаррих» («Садриддин Айни – историк») пишет: «В 1920 году на страницах журнала “Шуълаи инкилоб” (“Пламя революции”) в форме исторического очерка появилось его (Айни — прим. наше) произведение под названием “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” (“История мангитских эмиров Бухары”). Через три года, в 1923 году, после доработки эти очерки были опубликованы в отдельной книге в Ташкенте. В 1926 году в Москве был издан другой труд С. Айни “Бухоро инкилоби таърихи учун материаллар” («Материалы по истории Бухарской революции»)².

О данном историческом произведении Айни в своё время высказывались И. С. Брагинский, З. Раджабов, Р. Хошим и другие. Хотя И. С. Брагинский подчёркивал «великое историческое значение» этого произведения устода, он отмечал, что оно «написано в форме художественных отрывков»³, указывая на стиль изложения автора.

Профессор З. Раджабов в своей диссертации “Садриддин Айни-муаррихи халқи тоҷик” («Садриддин Айни – историк таджикского народа») об этой работе устода Айни, как подтверждает Рахим Хошим, «первый подробно остановился на ней. Автор кратко излагает сведения, содержащиеся в произведении, выделяя его важные моменты и отмечая некоторые недостатки»⁴.

¹ Бухорой, М. Ш. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 211-283. -С.237.

² Мухторов, А. Садриддин Айни- историк / А. Мухторов // Чашнномаи Айни. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233. -С.233.

³ Брагинский, И. С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айни / И. С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 193 с. -С.61.

⁴ Хошим, Р. “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби нигоҳи он / Р. Хошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддештҳо. – Душанбе: 1989. – С. 55-64. -С.56.

Статья Рахима Хошима “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” («История мангитских эмиров Бухары» и её стиль») является первой работой, в которой автор тщательно определяет и оценивает историческое значение и «литературные тенденции» этого произведения устода Айни. Учёный подтверждает, что эта работа охватывает историю Бухары в период правления мангитских эмиров с 1753 года до 2 сентября 1920 года. Он отмечает, что Айни использовал такие исторические источники, как “Таърихи шоҳрухӣ”, написанная Мулло Ниёзом, писателем из Ферганы (раздел о бухарских эмирах взят из «Мустафод-ул-ахбор»), а также “Таърихи амирони Манғит” («История мангитских эмиров») Мирзоазима Сами. Единственным иностранным источником, который Айни использовал при написании этой книги, была «История Ирана», написанная в начале XIX века английским послом в Иране Малколмом. Других русских или иностранных источников у Айни не было. По свидетельству Рахима Хошима, «Айни особенно широко охватывает события времён правления эмира Абдулахада, основываясь на истории Мирзоазима Сами»¹. По наблюдению этого учёного, Айни, создавая это произведение как историк, «выработал особый и новый стиль реалистического повествования», который отличается от стиля его предшественников. Это различие проявилось прежде всего в том, что Айни в данном произведении сосредоточился не на описании военных походов, охоты и различных путешествий эмиров, их внутренних конфликтов, а на раскрытии их образов и личной жизни. Он стремился показать личность правителей и их окружение на основе фактов, разоблачая их и освещая экономическую и социальную ситуацию в стране, особенно положение трудящихся масс. Рахим Хошим, ссылаясь на следующее замечание Айни о стиле восточных историков, определил его исторический метод. В диссертации всесторонне рассматриваются исследования Р. Хошима по методам исторического изложения Айни, основанного на реалистическом подходе.

Среди работ, посвящённых исторической деятельности Айни, особое место занимает статья А. Мухторова “Садриддин Айни – муаррих” («Садриддин Айни — историк»), в которой автор подробно раскрывает новаторский подход Айни к охвату исторических реалий и его метод изложения. На этой основе он предоставляет читателю важную информацию о его исторических произведениях, таких как «История мангитских эмиров Бухары», «Материалы по истории Бухарской революции», «Восстание Муканны», «Герой таджикского народа Темурмалик», «Украшение мира»,

¹ Хошим, Р. “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” ва услуби ниғориши он / Р. Хошим. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёдштҳо. – Душанбе: 1989. – С. 55-64. -С.56.

«Историческое событие», а также о документальных и исторических основах некоторых художественных произведений Айни, что подробно проанализировано в диссертации¹.

М. Имомзода в статье “Нигоҳи Айни ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро” («Взгляд Айни на социальные и политические проблемы Бухарского эмирата» впервые исследовал и оценил научное и историческое видение Айни в контексте социальных и политических проблем его времени, включая вопрос «захватнического похода царской русской армии в Среднюю Азию, вялое сопротивление и предательски раболепное подчинение мангитских эмиров»². Это исследование раскрывает новый аспект исторического мастерства Айни и его сущностный подход как автора. Учёный проанализировал этот вопрос на основе «Истории мангитских эмиров Бухары», детализируя отдельные элементы исторического метода Айни, которые подробно оценены в диссертации.

В статье Б. Валиходжаева “Таърихи инқилоби Бухоро” ва масъалаҳои муҳити адабӣ” (««История бухарской революции» и вопросы литературной среды») мастерство Айни как историка рассматривается через призму отражения «вопросов литературной среды, представителей культурного и литературного течения конца XIX — начала XX века» на примере таких произведений, как «Воспоминания», «Образцы таджикской литературы», «История бухарской революции» и других³. Камол Айни в статье “Китобе, ки ҳафт сол дар зиндон буд” («Книга, которая провела семь лет в тюрьме»), написанной как предисловие к книге устода Айни «История интеллектуальной революции в Бухаре» (издание Тегеран, 1381), оценивает взгляды и исторический метод Айни на основе достоверных документов. Он подчёркивает документальную точность и приверженность исторической истине как особую черту исторического метода Айни и его научный подход к отражению политических, социальных и культурных реалий.

Таким образом, из проведённого анализа в этой главе важным выводом является то, что устод Айни, создавая исторические произведения и осознанно используя исторические документы в своих художественных произведениях, сохранил свой образ как историка, честного и справедливого, а также как выразителя идеалов национальной мечты для настоящего и будущего. То, что было сказано в этой главе, доказывает, что Айни в своём восприятии и

¹ Мухторов, А. Садриддин Айни- историк / А. Мухторов // Чашномаи Айни. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233. -С.226-227.

² Имомзода, М. Нигоҳи Айни ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аморати Бухоро / М. Имомзода // Чашномаи Айни. Ҷузъи 12. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 19-32. -С.20.

³ Валихоҷаев, Б. “Таърихи инқилоби Бухоро” ва масъалаҳои муҳити адабӣ / Б. Валихоҷаев // Чашномаи Айни. Ҷузъи 9. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 88-95. -С.88.

отражении исторических событий, связанных с судьбой таджикского народа, был искренним и правдивым, передав свой подлинный человеческий и художественный облик как историческое наследие будущим поколениям, которое является неотъемлемой частью судьбы таджикского народа.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Результаты исследования можно обобщить следующим образом:

1. Изучение и анализ жизни и творчества Садриддина Айни начались во второй половине двадцатого века и сформировали отдельное направление айниведения, состоящее из трёх этапов. Первый этап — с двадцатых по шестидесятые годы, второй — с семидесятых по девяностые годы, третий — период Независимости, каждый из которых имеет свои особенности.

2. Особенности первого этапа исследований айниведов, посвящённых изучению жизни и творчества устода Айни, заключаются в методологическом подходе и следовании политическим, социальным и культурным идеологическим тенденциям, которые формировались под воздействием государственной политики и продолжались до середины 1960-х годов. В первых исследованиях, таких как статьи Б. Азизи, Дж. Икроми, Н. Бектоша и других, взгляды айниведов на время жизни, литературную и культурную среду, а также на жизнь и творчество С. Айни имели ярко выраженную политическую и социальную направленность, а исследование и оценка рассматриваемых вопросов проводились с позиций официальной идеологии правящей партии.

3. На начальной стадии исследований основное внимание уделялось «Образцам таджикской литературы», повести «Одина» и роману «Дохунда», которые часто анализировались не вполне объективно, и сущность поисков писателя искажается под воздействием идеологии, ориентированной на политику и социальную направленность. В этом контексте, несмотря на некоторые отрицательные аспекты, особую ценность представляют статья «Садриддин Айни дар адабиёти инқилобии тоҷик» («Садриддин Айни в революционной таджикской литературе») и диссертация Н. Бектоша «Садриддин Айни ва эҷодиёти ӯ» («Садриддин Айни и его творчество»). В этих работах впервые рассматриваются эпоха и жизненная среда, социальное положение и развитие творческого пути Айни до революции и после неё с профессиональной точки зрения. Также объективно определены особенности идейного и художественного содержания прозы Айни, а также некоторые её недостатки.

4. В последующих исследованиях, включая работы И. Брагинского, М. Шукурова, З. Муллоджанова, Н. Маъсуми, А. Маниёзова, С. Табарова, А.

Сайфуллоева, Х. Отахонова и других, рассматриваются вопросы жизни и творчества дореволюционного Айни (поэзия, проза, публицистика и педагогическое наследие), отдельные произведения писателя (повесть «Одина», романы «Дохунда», «Воспоминания», публицистические и педагогические работы советского периода), а также научная деятельность Айни и другие аспекты, которые в сравнении с исследованиями 1920–1930-х годов обладают большей глубиной и значимостью.

5. В большинстве исследований, появившихся на втором этапе айниведческих изысканий, жизнь и творчество Айни изучались и анализировались в контексте политических, социальных и литературных реалий советского времени, при этом явно прослеживается подчинение методологии исследований и теоретических взглядов авторов официальной идеологии, что определяет характер их научных поисков. В этом направлении заслуживают особое внимания научные исследования айниведов, таких как М. Шукуров, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Р. Фиш, Р. Хошим, Р. Ходизода, А. Набиев, А. Кучаров, А. Махамадаминов и других. Эти исследователи, применяя методы историко-сравнительного анализа, сформировали особую концепцию оценки жизни и творчества Айни, которая объективно представляет читателю человеческий и художественный облик писателя.

6. Из исследований, посвященных жизни и творчеству Садриддина Айни, вытекает, что он занимал особое место в истории науки, литературы и культуры таджиков, и его вклад в формирование и развитие национальной литературы и культуры неоспорим. Одним из аспектов жизни и творчества Айни, исследуемых в айниведении, является его отношение к Октябрьской революции и джадидизму. На этом этапе данная тема стала предметом особого интереса для некоторых исследователей, что позволило уточнить позицию Айни. Проведённые в этом направлении исследования свидетельствуют о том, что приверженность Айни навязанной Октябрьской революции, прежде всего, основывалась на понимании интересов и положения человека в обществе. Этот подход никогда не препятствовал развитию его национального самосознания в литературной, научной и публицистической деятельности, наоборот, создавал основу для эволюции его социальных и гуманистических взглядов, что подтверждается его литературным и научным наследием.

7. Основной особенностью третьего этапа айниведческих исследований является обновлённый критический взгляд, который отражает уникальный подход к формированию и развитию этой области, а также научные поиски исследователей. Основным фактором этих изменений стали политические и социальные перемены в обществе, открытость и стремление к правде, особенно наступление реальной независимости страны, что создало условия

для свободного выражения мнений и взглядов. Это дало айниведам возможность переосмыслить жизнь и творчество Айни, включая его человеческий и творческий облик, социальную и идейную принадлежность писателя и их влияние на его творчество, сохранение национальной идентичности, искренние усилия по восстановлению исторических литературных и культурных прав таджиков. С обновлённым, критически сущностным взглядом они смогли раскрыть истину о судьбе Айни как человека и художника.

8. Ещё одним приоритетным направлением научных исследований айниведов на этом этапе является новое и сущностное осмысление различных аспектов литературной, научной и культурной деятельности Айни. Они сосредоточены на объективном изучении и оценке тёмных или спорных сторон его взглядов и идей, таких как его отношение к политике того времени, движению джадидизма, персидско-таджикскому языку и литературе, а также вопросу подлинности наследия. Эти исследования помогают создать реалистичное представление о судьбе писателя в историческом контексте.

9. Начиная с двадцатых годов прошлого столетия, одной из основных особенностей исследований ученых-айниведов является изучение и оценка вопроса идеологического содержания произведений Айни, формировавшегося согласно идеям господствующей идеологии. По этой причине основное направление исследовательского подхода определялось ролью Айни в описании и интерпретации политических, социальных и нравственных проблем. Нужно отметить, что в этом ряду заслуживают внимания также исследования, проведённые в области изучения и оценки творчества писателя в создании художественных образов, персонализации, метода сюжетного построения, композиционного строя, языка и стиля писателя.

Сравнение исследований, проведённых в этом направлении, показывает, что искусство Айни в создании художественных образов, характеров, композиции художественного произведения, прежде всего, охватывает многие события, моменты, отношения героев произведения к различным событиям жизни общества и личностям, ввиду этого точное художественное изображение жизни и поведения личности является главным фактором формирования и эволюции художественного мировоззрения и стиля изложения писателя.

10. Литературоведческая деятельность Айни составляет важную часть айниведения и представляет читателю его облик как «первого советского таджикского литературоведа». Из проведённых исследований можно утверждать, что литературоведение сопровождало творческую деятельность Айни на протяжении всей его жизни, играя основополагающую роль в его

творческих поисках. На определённых этапах времени Айни создал значительные и очень ценные труды в этой области. Такие исследователи, как Х. Мирзозода, Р. Ходизода, Э. Муллокандов, А. Махмадаминов и другие, на примере “Намунаи адабиёти тоҷик”, («Образец таджикской литературы») признают важность литературоведческой деятельности Айни в исследовании и оценке вопросов, связанных с историей литературы, теоретическими вопросами и эстетикой. Его исследования жизни и творчества Рудаки, Фирдавси, Саади, Восифи, Навои и других считаются новаторскими в новом подходе к современному таджикскому литературоведению.

11. Исследователи, изучив лингвистическую деятельность Айни как важную часть творческих поисков Айни, считают, что его роль в защите национальной идентичности и культурных традиций очень трудно переоценить. Благодаря исследованиям в этой области становится очевидным, что язык язык для Айни с самого начала его творческой деятельности – неотъемлемый элемент национальной идентичности, и это направление мысли было его руководством в представлении и решении фундаментальных проблем языка. Именно поэтому на протяжении всей своей творческой деятельности Айни решал фундаментальные вопросы языковой идентичности – сохранение целостности таджикского языка, очищение языка, выбор простого и понятного национального языка, творческий подход к разговорной речи, развитие лексики и лексикографии. Его усилия были неизменно конструктивными и позитивными.

12. Анализ исторических произведений Айни и исследований литературоведов и историков в этой области доказывает, что история для него изначально была, как он сам говорил, «оружием в борьбе за будущее». Из исследований М. Шакури, Р. Хошима, З. Ш. Раджабова, А. Мухторова, Б. Валиходжаева, М. Имомзода, Л. Н. Демидчика и других становится очевидным, что Айни, создавая исторические произведения и сознательно используя исторические документы в своем художественном творчестве, сохранил свой образ честного и правдивого историка и выразителя национально-идеалистических взглядов для настоящего и будущего. Айни, беспристрастно отражая в исторических и художественных произведениях исторические реалии прошлого и современности, касающиеся судьбы таджикского народа, передал будущим поколениям свой подлинный человеческий и художественный облик как историческое наследие, что также является частью качеств таджикского народа.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Из проведённых исследований исходит, что несмотря на проведённые анализ и оценку айниведения и некоторых его аспектов, эта тема не стала предметом монографического исследования. Область исследования и географический охват айниведения обширны и включают территорию бывшего Советского Союза и другие страны, рассмотреть их в рамках данного диссертационного исследования не представляется возможным. Поэтому в диссертации были предприняты усилия по изучению этапов и тенденций развития айниведения, поисков исследователей в понимании содержательных и идейно-художественных особенностей творчества Айни, а также других аспектов его научной деятельности как литературоведа, языковеда и историка. В связи с этим для практического применения результатов исследования предлагаются следующие рекомендации:

1. Диссертация может оказать теоретическую и практическую помощь соискателям учёной степени и исследователям в области исследований и оценки аналогичных тем, а также рассмотрения исследований, проводимых в этой сфере.

2. Важно проведение углублённых исследований по отдельным аспектам айниведения, включая анализ вклада отдельных личностей в изучение жизни, творчества и художественного мастерства Айни, что способствует выявлению его роли в развитии таджикской литературы.

3. Существует необходимость изучения и оценки исследований литературоведов о жизни и творчестве других поэтов и писателей, и эта проблема должна стать предметом внимания ученых в данной области.

4. В диссертации важно отдельно исследовать опыт айниведов с целью определения роли и места Айни в истории современной таджикской литературы.

5. Опыт айниведов помогает в изучении различных тенденций развития таджикской литературы, в том числе поэзии и прозы, оценке её художественных аспектов и идеологического содержания.

6. Важно всесторонне изучить труды литературоведов о деятельности отдельных поэтов и писателей с целью определения особенностей и художественной ценности их произведений.

7. Материал, представленный в диссертации, обеспечивает благоприятную основу для изучения и преподавания истории таджикской литературы, жизни и творчества поэтов и писателей, литературоведения, стилистики и культуры речи, специализированных курсов и семинаров гуманитарных факультетов высших профессиональных учебных заведений Республики Таджикистан.

8. Исследования ученых-айниведов представляют читателю совершенный человеческий и творческий облик Айни, давая возможность использовать важную часть результатов поисков исследователей в процессе преподавания предметов истории литературы, литературы прошлого и настоящего, устной литературы, а также в ходе воспитательных часов в высших профессиональных учреждениях страны.

Рекомендации по практическому применению результатов исследования

Анализ и оценки, проведенные в рамках данного исследования, показывают, что, несмотря на существование определенных работ по айноведению и его отдельным аспектам, до сих пор эта тема не была исследована и рассмотрена в комплексной монографической форме. Обширность темы и географический масштаб айниведения охватывают как территорию бывшего СССР, так и зарубежные страны, что делает полное охват исследованием на данный момент невозможным. Поэтому в диссертации было предпринято усилие по изучению этапов и тенденций развития айниведения, поисков исследователей в понимании содержательных и идейно-художественных особенностей творчества Айни, а также других аспектов его научной деятельности как литературоведа, языковеда и историка. В связи с этим для практического применения результатов исследования предлагаются следующие рекомендации:

1. ****Поддержка исследователей и соискателей ученых степеней****

Диссертация может быть полезна теоретически и практически для соискателей ученых степеней и исследователей в оценке аналогичных тем и в изучении проведенных в этой области исследований.

2. ****Изучение отдельных аспектов айниведения****

Важно проведение углубленных исследований по отдельным аспектам айниведения, включая анализ вклада отдельных личностей в изучение жизни, творчества и художественного мастерства Айни, что способствует выявлению его роли в развитии таджикской литературы.

3. ****Необходимость анализа исследований других авторов****

Существует потребность в исследовании и оценке работ литературоведов, посвященных жизни и творчеству других поэтов и писателей, что должно привлечь внимание специалистов в данной области.

4. ****Роль и место Айни в истории таджикской литературы****

В диссертации рекомендуется изучить опыт айниведов для определения места и роли Айни в истории современной таджикской литературы.

5. ****Поддержка литературного анализа****

Опыт айноведа может способствовать осознанию различных тенденций развития таджикской литературы, включая поэзию и прозу, а также оценке художественных и идейных аспектов содержания.

6. ****Комплексное изучение творчества других поэтов и писателей****

Важно всесторонне изучить деятельность отдельных поэтов и писателей для выявления их особенностей и художественной ценности произведений.

7. ****Поддержка учебных программ****

Материалы диссертации могут служить основой для изучения и преподавания истории таджикской литературы, жизни и творчества поэтов и писателей, литературной критики, стиля и выразительности речи, а также для проведения специализированных курсов и семинаров в гуманитарных факультетах вузов Таджикистана.

8. ****Использование в образовательных курсах****

Исследования айноведа раскрывают полное литературное и человеческое лицо Айни, что позволяет широко применять результаты поисков ученых в преподавании истории литературы, как классической, так и современной, а также устной литературы и в воспитательной работе в вузах страны.

В целом, жизнь и творчество Айни и исследования литературоведов в выявлении его творческих тенденций являются важной составляющей современной таджикской литературы. Данная диссертация является началом специальных научных исследований в этом направлении и привлекает внимание исследователей к изучению смежных вопросов. Всестороннее и глубокое изучение истории литературы, в том числе жизни и творчества отдельных поэтов и писателей, является актуальной задачей литературоведения и определяет перспективы дальнейшего изучения данной темы.

Публикация научных работ по теме диссертации

I. В рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Нақди вижагиҳои мундариҷавӣ ва ғоявии осори Айни дар таҳқиқоти айнишиносон. Суханшиносӣ, 2024 №1; Критика особенностей содержательного и идейного характера произведений Айни в исследованиях айниведов. Словесность.
- [2-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Айнишиноси навҷӯ ва моҳиятбин. Суханшиносӣ, 2023 №3, саҳ.105-115; Айнивед, отличающийся новаторским подходом и стремлением к сути. Словесность
- [3-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Айнишиносӣ дар давраи истиқлол. Суханшиносӣ, 2023 №4, саҳ.174-188; Айниведение в период независимости. Словесность
- [4-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Арзёбии фаъолияти адабиётшиносии Айни. Паёми Донишгоҳи забонҳо. 2023. № 4 (52), саҳ. 232-241; Оценка литературоведческой деятельности Айни. Вестник Университета языков.
- [5-А]. Сирочзода Чамолиддин Қиём. Ҷустуҷӯҳои бадеии Айни аз нигоҳи айнишиносон. Паёми Донишгоҳи забонҳо. 2024. № 1 (53); Художественные изыскания Айни с точки зрения айниведов. Вестник Университета языков

II. Вступление в научных конференциях:

6. Сироджзода Джамолиддин Киём. Талантливый айнивед из Самарканда. Материалы первой международной научно-практической конференции “Научно-литературное наследие Садриддина Айни”. Самарканд, 2024.
Айнишиносе муваффақ аз Самарқанд/ Маводи Нахустин анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ таҳти унвони “Мероси илмию адабии Садриддин Айни”. Самарқанд, 2024.
7. Сироджзода Джамолиддин Киём. Анализ исследований литературоведческой деятельности устода Айни/ выступление на научно-практической конференции, посвящённой “Неделе науки” в Национальной академии наук Таджикистана, 02-16 апреля 2024.

Нигоҳе ба таҳқиқи фаъолияти адабиётшиносии устод Айнӣ/суханронӣ дар Конференсияи илмӣ –амалӣ бахшида ба “Ҳафтаи илм” дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 02-16 апрели 2024.

8. Сироджзода Джамолиддин Киём. Критический взгляд Айна в исследованиях таджикских литературоведов (не опубликована, подготовлена для конференции, посвящённой 100-летию Сохиба Табарова), 19.11.2024.

Дидгоҳи ноқидии Айнӣ дар таҳқиқи адабиётшиносии тоҷик (чоп нашуда, барои конференсияи 100-солагии Соҳиб Табаров), 19.11.2024.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Сироджзода Джамолиддина Киёма «Становление и развитие айниведения в Таджикистане», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.03-Таджикская литература.

Ключевые слова: становление, эволюция, Айни, айниведение, литература, художественные произведения, проза, поэзия, писатель, поэт, повесть, роман, мемуары, содержание, идея, образ, композиция, литературовед, лингвист, историк и т.д.

Данная кандидатская диссертация посвящена изучению и оценке айниведения в Таджикистане. В связи с этой темой автор работы ставит перед собой задачу комплексного исследования этапов и подходов айниведения в Таджикистане, а также определения его значимости в понимании и оценке жизни и творчества Садриддина Айни.

С учётом того, что данная тема впервые подвергается комплексному исследованию в таджикском литературоведении, в работе решаются такие задачи, как уточнение основ, факторов и этапов становления и развития айниведения начиная с 1920-х годов до периода независимости и позже, поиск и оценка литературоведческих исследований жизни, писательской и поэтической деятельности Айни, оценка исследований структуры, содержания, идей и художественной ценности его произведений, изучение научных трудов, посвященных его деятельности как литературоведа, лингвиста и историка.

На основе исследований, проведённых в разные периоды, в диссертации рассматривается роль Айни в развитии прозы и поэзии, литературоведения, критики, лингвистики, лексикографии и исторической науки, а также выявляется и уточняется значение исследований учёных в понимании его творческого наследия и художественной ценности произведений. Исследование роли Айни как основоположника современной таджикской литературы, его вклад в развитие таджикской науки и литературы и литературные связи таджикского народа с народами мира составляют ещё одну важную часть диссертации.

ANNOTATION

to the dissertation of Sirojzoda Jamoliddin Qiyom "Formation and development of Aini studies in Tajikistan", submitted for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.01.03-Tajik literature.

Keywords: formation, evolution, Aini, Aini studies, literature, fiction, prose, poetry, writer, poet, story, novel, memoirs, content, idea, image, composition, literary scholar, linguist, historian, etc.

This candidate's dissertation is devoted to the study and evaluation of Aini studies in Tajikistan. In connection with this topic, the author of the work sets himself the task of a comprehensive study of the stages and approaches of Aini studies in Tajikistan, as well as determining its significance in understanding and evaluating the life and work of Sadriddin Aini.

Taking into account that this topic is subject to a comprehensive study in Tajik literary criticism for the first time, the work solves such problems as clarifying the foundations, factors and stages of the formation and development of Aini studies from the 1920 y. to the period of independence and later, searching for and evaluating literary studies of the life, writing and poetic activity of Aini, evaluating studies of the structure, content, ideas and artistic value of his works, studying scientific works devoted to his activities as a literary scholar, linguist and historian. Based on studies conducted in different periods, the dissertation examines the role of Aini in the development of prose and poetry, literary criticism, criticism, linguistics, lexicography and historical science, and also identifies and clarifies the significance of scholars' research in understanding his creative heritage and the artistic value of his works. The study of the role of Aini as the founder of modern Tajik literature, his contribution to the development of Tajik science and literature and the literary ties of the Tajik people with the peoples of the world constitute another important part of the dissertation.